

A fraknói kincstár szerepe Esterházy Pál
vagyonközpontosító és reprezentációs
programjában

Tartalomjegyzék

1. A kora újkori gyűjtemények természetéről	3
1.1. Európai gyűjtési paradigmák	3
1.2. A magyar főúri gyűjtemények kialakulásának körülményei	4
2. Esterházy Pál gyűjteményeinek családi, politikai és szellemi hátterei	6
3. Az Esterházy-kincstár inventáriumai 1645 és 1725 között	9
3.1. Esterházy Miklós hagyatéka: az 1645-ös és 1654-es összeírások	11
3.2. Egy formálódó kincstár képe: az 1685-ös leltár	14
3.3. Vagyonmentés és politikai értékmegőrzés: a hitbizományi jegyzékek (1691-1693, 1696)	16
3.4. A fraknói kincstár képe Esterházy Pál élete végén: az 1721-1725-ös inventárium	20
4. Egy tudományos igényű gyűjtési útmutató: Samuel Quicchenberg: Inscriptiones vel tituli theatri amplissimi	22
5. A fraknói kincstár kollekciójának reprezentatív funkciói	24
5.1. A társadalmi és politikai hatalom megjelenítése a műtárgyak által	25
5.2. A hadi sikerek emlékei	29
5.3. Kuriozitások a fraknói kincstárban	31
6. Összegzés	34
7. Bibliográfia	35
7.1. Források	35
7.1.1. A fraknói kincstár inventáriumai	35
7.1.2. Kiadott források	36
7.2. Szakirodalom	37

Melléklet

1. A kora újkori gyűjtemények természetéről

1.1. Európai gyűjtési paradigmák

A XV. századtól kezdődően az új szellemi irányzat, a reneszánsz nyomán Európában számos gyűjtemény jött létre a királyi, fejedelmi és főúri udvarokban, illetve a művelt, tehető polgárok otthonaiban. A társadalom ezen rétegeinek hatalmi szükségletei meghatározták kulturális igényeiket és magatartásukat: a teaurálás, az értékteremtés- és a megőrzés, a látványosság pedig a reprezentáció, s így a politika része volt.¹

A nagy földrajzi felfedezések, a könyvnyomtatás, a háborúk fokozta haditechnikai fejlődés és a nagy építkezések nyomán átmozgatott föld számtalan ismeretlen és érdekes dolgot rejtett, amelyek az ember csillapíthatatlan kíváncsiságával és tudásvágyával találkozva létrehozták az ún. *Kunst- und Wunderkammer*-eket, *Schatz- und Raritätenkabinett*-eket, azaz a „csodakamrákat”, kincstárakat és ritkasággyűjteményeket, a tudás és az értékelhalmozás templomait.² Előzményüknek tekinthető a középkorra visszanyúló kincstár, ám attól mind eszmeiségükben, mind a kollekciók darabjainak rendszerezésében jelentősen eltértek. Egy ilyen gyűjteményben – amelyhez gyakran könyvtár is tartozott – számos különféle tárgytípus helyet kapott, így festmények, ötvösművek, ékszerek, természeti ritkaságok, fegyverek, mechanikai szerkezetek, üvegtárgyak, numizmatikai emlékek és antikvitások: minden, ami régi, az adott ország és a természet múltját és jelenét őrzi, minden, ami különös, ami értékes és bemutatásra méltó a világot egységében és összefüggéseiben felfogó reneszánsz ember igénye alapján, a humanista tudományos szemlélet és a retorika szabályai szerint, a tárgyak neveihez fűződő analógiák alapján rendszerezve.³

II. Rudolf német-római császár (1576-1612) nyomán a Habsburg uralkodók folyamatosan tartottak fenn látványos kincstárakat, valamint V. Albrecht, a Wittelsbach bajor hercegi család sarja, és Tirol Ferdinánd is *Kunstammer*-rel fejezte ki gazdagságát, befolyását

¹ BINNI, Lafranco – PINNA, Giovanni: *A múzeum. Egy kulturális gépezet története és működése a XVI. századtól napjainkig*. Bp., 1986. 17-18.

² R. VÁRKONYI Ágnes: *A Múzeum gondolata a felvilágosodás korában és a reformkorban*. In: *Acta Musei Militaris In Hungarica. A Hadtörténeti Múzeum Értesítője*, 4. (2003) 3. sz. 17-23.

³ VISKOLCZ Noémi – SINKÓ Katalin: „Műgyűjtemény” szócikk. In: KÖSZEGHY Péter (szerk.): *Magyar Művelődéstörténeti Lexikon: középkor és kora Újkor*. VII. köt. Bp., 1998. 480-482; MAURIES, Patrick: *Das Kuriositätenkabinett*. Köln, 2002. 10-23.

és hatalmát. Ferdinánd gyűjteményének egy részéről, a fegyvertárról 1601-ben, Johannes Agricola szerkesztésében, Fontana Dominik 125 rézkarcával katalógus is megjelent, benne számos harctéren zsákmányolt, egzotikumnak számító török darabbal.⁴ Neickelius, a *Museographia oder Anleitung zum rechten Begriff und nützliche Anlegung der Museorum oder Raritätenkammer* című munka szerzője adatgyűjtés céljából társával, Johann Ranolddal körbejárta Európát, és 1727-ben megjelent könyvében áttekintést adott a legjelentősebb, első sorban polgári gyűjteményekről, így bemutatta többek között Amsterdam leghíresebb *Raritätenkabinett*-jét, amely D. Abraham Vater tulajdonában volt, vagy Johann Philip Burggraf kollekcióját Koblenz városában. Neickelius ismerteti továbbá a nürnbergi Christoph Friedrich Imhof érem és ókori szoborgyűjteményét, valamint Thomas Dietrich Dloff magdeburgi tárházát, melynek kollekciójáról 1725-ben katalógus is készült.⁵

1.2. A magyar főúri gyűjtemények kialakulási körülményei

Magyarország belső hatalmi helyzete a török előrenyomulás, főleg az ország központjának, Budának elvesztése következtében megváltozott, a királyi udvar, mint politikai központ és reprezentációs tér elveszett, amelyet sem a Habsburg család bécsi udvara, sem az erdélyi fejedelmek központjai, sem pedig az időnként összehívott országgyűlések helyszíne, Pozsony nem tudták pótolni, és az így kialakult hatalmi űrt a főurak saját centrumaikkal igyekeztek kitölteni.⁶ A társadalom legfelsőbb rétegeiben kialakult egy kör, amelyből bárki nádor, az ország első számú rangjának birtokosa, a magyar igények képviselője lehetett. Az elit családok tagjait ezért a társadalmi elvárásoknak és normáknak megfelelő, tudatos felkészülés jellemezte: kialakították és megfelelően berendezték főúri rezidenciájukat, az ún. *Stammburg*-okat, vagyis egy olyan várat vagy kastélyt, amely a család ősiségét, szilárd hatalmát és az országért tett eddigi és elkövetkezendő erőfeszítéseit reprezentálta, és amelybe esetleges megválasztásuk után az országos központ átkerült. Ilyen kiemelt családi központ

⁴ KOREK József: *Gyűjtemények, múzeumok, muzeológia*. Bp., 1976. 24; HAAG, Sabine- KIRCHWEGE, Franz: *Die Kunstkammer. Die Schätze der Habsburger*. Wien, 2012. 20-26; KUGLER, Gerorg. J: *Kunsthistorisches Museum*. Békéscsaba, 1991. 5-9; SCHLOSSER, Julius von: *Die Kunst-und Wunderkammern der Spätrenaissance*. Leipzig, 1908. 81-92.

⁵ NEICKELIUS: *Museographia oder Anleitung zum rechten Begriff und nützliche Anlegung der Museorum oder Raritätenkammer*. Brüsszel, 1727. 138-162.

⁶ VÁCZ Elemér: *Két udvar, két nemesség*. In: DOMANOVSKY Sándor (szerk.): *Magyar művelődéstörténet*. 3. köt. A kereszténység védőbástyája. Szekszárd, 1990. 257-263; S. LAUTER Éva: *Nádori reprezentáció a XVII. században*. In: *Aetas*, 7. (1992) 3. sz. 6.

volt a Thurzó család árvai vára, a Nádasdyak sárvári, majd pottendorfi, a Pálffyak vöröskői, az Esterházyak fraknoi udvara, és a Batthyányak németújvári központja. Az udvar kialakítása és a reprezentáció intenzitása alapvetően függött a család anyagi bevételeitől. A Bécs környékén, illetve az ország nyugati részén élő főnemesek (pl. Nádasdyak, Esterházyak, Batthyányak) előnyösebb helyzetben voltak a keleti részeken lakó családokkal szemben, de az Erdélyi Fejedelemség udvarai, s azok közül a fejedelemé ismét más képet mutattak.⁷

A főúri udvar rendkívül sokrétű jelenség, egyfajta szimbólum volt: egyszerre hatalmi eszköz, a politikai érvényesülés és a végletekig fokozott reprezentáció színtere, a hatalom megjelenítésének helye, a művészetpártolás és a kultúra központja. A XVI.–XVII. század során a politikai elit egy része kicserélődött, ezért az új családok az ország irányításában betöltött szerepük legitimációjának igyekeztek látható, reprezentatív alapot teremteni, és erre szolgált egy megfelelően kialakított udvaron belül az európai *Kunstkammer*-ekhez és *Wunderkabinet*-ekhez hasonló főúri gyűjtemény (kiegészítve ősgalériával, régi családi ereklyékkel és hős rokonok egykori tárgyaival).⁸ A tárházak létrejötte mindig több generáció gyűjtőtevékenységének eredménye volt, a bennük lévő szerzett és öröklött tárgyak többszörös funkcióval bírtak. A források szűkszávasága és gyakori „lista jellege” miatt nehéz megragadni azt a pillanatot, hogy mikor történt a változás, az átmenet az egyes szerepkörök hangsúlyossága között, de egyértelműen látszik, hogy a korszak végére a középkorias jellegű, szinte kizárólag ötvösmunkákat tartalmazó kincstáraikat, a művelt arisztokrata világképét visszatükröző, sokféle tárgycsoportból (természeti ritkaságokból, más népek tárgyi emlékeiből, régiségekből, festményekből, különleges szerkezetekből stb.) álló gyűjteményekké formálták tulajdonosaik.⁹ Ilyen kincstárak gazdagították a Thurzó család udvarait, Nádasdy Ferenc országbíró sárvári és pottendorfi rezidenciáit, az Erdődyek galgóci *Stammburg*-ját, a költő és hadvezér Zrínyi Miklós csáktornyai központját, Bethlen Gábor

⁷ BUBRYÁK Orsolya: *Családtörténet és reprezentáció. A galgóci Erdődy-várkastély gyűjteményei*. Bp., 2013. 10-35; PÁLFFY Géza: *A magyar nemesség bécsi integrációjának színterei a 16-17. században*. In: FODOR Pál-PÁLFFY Géza- TÓTH István György (szerk.): *Tanulmányok Szakály Ferenc emlékére*. Bp., 2002. 312.

⁸ R. VÁRKONYI Ágnes: *Tradíció és innováció a kora újkori közép-európai udvari kultúrában*. In: G. ETÉNYI Nóra-HORN Ildikó (szerk.): *Idővel paloták... Magyar udvari kultúra a 16-17. században*. Bp., 2005. 65-68.

⁹ BUBRYÁK Orsolya: *Családtörténet és reprezentáció. A galgóci Erdődy-várkastély gyűjteményei*. Bp., 2013. 115; VISKOLCZ Noémi- SINKÓ Katalin: „Műgyűjtemény” szócikk. In: KÖSZEGHY Péter (szerk.): *Magyar Művelődéstörténeti Lexikon: középkor és kora újkor*. VII. köt. Bp., 1998. 480-485.

gyulafehérvári fejedelmi udvarát, valamint Esterházy Miklós fényes karrierje után a fraknói várat is.¹⁰

Az elmúlt évtizedekben megindult udvarkutatások, az uralkodói és főúri reprezentáció szerepének elemzése jelentette azt a kezdetet, amelyből napjainkban a mecénási tevékenység és a gyűjtemények vizsgálata ered. Dolgozatomban a fraknói Esterházy kincstárat, az egyetlen, olyan kora újkori főúri *Kunstammer*-t vizsgálom, amelynek kollekciója szinte teljes egészében fennmaradt a mai napig. Magukról a tárgyakról számos művészettörténeti értekezés született már, ezt nem célozom megismételni. A kincstár több évszázados történetéből az 1645 és 1725 között keletkezett inventáriumokat elemzem, azon kérdésekre keresem a választ, hogy a hercegi rangig emelkedő Pál hogyan és milyen minták alapján alakította ki kincstárát, annak kollekcióját milyen tárgytípusok alkották, megragadható-e a tárház kiépítésében a teauráció szándéka, vagy a művészet és a szépség iránti vonzalma miatt gyűjtött, valamint hogy kapott-e szerepet a kincstár Esterházy Pál reprezentációjában, és amennyiben igen, hogyan és mit fejezett ki műtárgyaival.

¹⁰ Bethlen Gábor fejedelem palotájában lévő ingóságainak összeírása. Közli: BODNÉ BOBVSZKY Ida (szerk.): *Urbaria et Conscriptiones* 7. füzet. A Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Kutató Csoportjának forráskiadványai. XIX. Bp., 1984. 128-148; *Gróf Thurzó György kincstárának leltára, mely felvételét Th. Borbálának Erdődy Kristófhhoz lett férjhez adása után, 1612. október.* Közli: RADVÁNSZKY Béla: Magyar családélet és háztartás a XVI. és XVII. században. II. kötet: Az adatgyűjtemény I. köt. Bp., 1879. 157-188; *Pottendorfi Várban levő hazának Inventariumja.* In: BODNÉ Bobvszky Ida (szerk.): *Urbaria et Conscriptiones* 8. füzet. A Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Kutató Csoportjának forráskiadványai. XX. köt. Bp., 1990. 106-118; *Sáárváry Tárháznak Inventariuma.* Közli: SCHOEN Arnold: Nádasdy Sárvári kincsei I. In: *Műbarát*, 1. (1921) 15. sz. 270-284; BUBRYÁK Orsolya: *Családtörténet és reprezentáció.* A galgóczi Erdődy-várkastély gyűjteményei. Bp., 2013. 10-35; KISS Erika: *Nádasdy Ferenc tárházai és kincsei.* In: *Századok*, 144. (2010) 4. sz. 933-968; TOLLIUS, Jacobus: *Epistolae itinerariae.* Amsterdam, 1700. 239-242. Digitális változat: <http://www.uni-mannheim.de/mateo/cera/tollius1/jpg/s239.html> (A letöltés ideje: 2015. 01.05.); VISKOLCZ Noémi: *Nádasdy III. Ferenc gyűjteményei.* In: *Századok*, 144. (2010) 4. sz. 873-893;

2. Esterházy Pál gyűjteményeinek családi, politikai és szellemi hátterei

Az Esterházy-család a XVII. században kivételesen gyorsan emelkedett az ország legelőkelőbb és legbefolyásosabb tagjai közé, s bár évszázadok óta nemesi família voltak,¹¹ az új helyzetben egészen más politikai-reprezentációs stratégiához kellett fordulniuk: igyekeztek a család régmúlt időkbe visszanyúló történetét, és a nagy ősök tetteit megeleveníteni, s ezáltal a hatalomban betöltött szerepüket, és az ország előkelőségei között elfoglalt helyüket erősíteni.

Esterházy Pál (1635-1713) már egészen korán, apja nádori udvarának légkörében, valamint tanulmányai során megtapasztalta, hogy a művészet segítségével hogyan jeleníthető meg a család, illetve saját maga előkelősége, befolyása, hatalma és gazdagsága. Esterházy Miklóshoz hasonlóan fényes politikai karriert futott be: 1661-ben Lipót király (1655-1705) bécsi udvarában főudvarmesterévé lépett elő, 1681-ben nádorrá választották, majd részt vett a török elleni felszabadító háborúban, 1687-ben pedig birodalmi hercegi rangot kapott, ezáltal az ország egyik legnagyobb előkelőségévé emelkedett.¹²

Az író, költő és zenével is foglalkozó nádor egész pályafutását végigkötő mecénási tevékenysége nem csupán azt mutatja, hogy személyesen vonzódott a művészetekhez, az általa kiválasztott műfajok, művészek és programok a főúri reprezentáció részei voltak, így az elkészült művek nemcsak személyiségét és ízlését tükrözték, hanem konkrét politikai mondanivalóval is bírtak.¹³ Nem célom Esterházy Pál teljes mecénási pályáját megrajzolni, csupán néhány olyan mozzanatot emelek ki, amelyek összefüggést mutatnak gyűjteménykialakítási tevékenységével, illetve az ennek háttérében húzódó reprezentációs célokkal. Pál igyekezett családjá ösiségét és régmúltra visszanyúló előkelőségét megjeleníteni, ezért 1670-ben egy nagyméretű, Ádámig és Éváig visszavezetett, az

¹¹ PÉTER Katalin: *Az Esterházy-család felemelkedése*. In: CZOMA László (szerk.): *Arisztokrácia, művészetek, mecénatúra. Az Esterházy-család. Kastélykonferenciák III.* Keszthely, 2005. 7-32.

¹² IVÁNYI Emma: *Esterházy Pál*. In: IVÁNYI Emma-HAUSNER Gábor (szerk.): *Esterházy Pál: Mars Hungaricus*. Bp., 1989. 452-453; IVÁNYI Emma: *Esterházy Pál nádor közigazgatási tevékenysége (1681-1713)*. Bp., 1991. 15-31; KÖSZEGHY Péter: „Esterházy (I.) Pál” szócikk. In: KÖSZEGHY Péter (főszerk.): *Magyar Művelődéstörténeti Lexikon: középkor és kora újkor*. VII. köt. Bp., 2004. 414-417; MERÉNYI Lajos: *Herczeg Esterházy Pál nádor 1635-1713*. Bp., 1895. 55-261; SZILÁGYI András (szerk.): *Műtárgyak a fraknói Esterházy-kincstárból az Iparművészeti Múzeum gyűjteményében. (Thesaurus Domus Esterhazyanae I.)* Bp., 2014. 12-14.

¹³ GALAVICS Géza: *A mecénás Esterházy Pál*. (Vázlat egy pályaképhez.) In: *Művészettörténeti Értesítő*, 37. (1988) 3-4. sz. 136; BENE Sándor: *Theatrum Politicum*. Debrecen, 1999. 165-167.

Esterházyak kezén lévő uradalmak látképeivel kombinált családfát festetett a fraknoi vár falaira, majd Tobias Sadlerrel elkészítette annak rézmetszet változatát is. Átépitette a kismartoni rezidenciát, melynek oldalfalait a középkori Magyar Királyság török kézre került tartományainak allegóriái és a magyar uralkodók portréi, dísztermét pedig egy hét darabból álló, a XVII. században a török ellen küzdő Esterházy családtagok hősiességét megjelenítő csataképsorozat ékesített. 1700-ban Bécsben megjelentette a *Trophaeum nobilissimae ac antiquissimae domus Estorasiae in tres divisum partes* című családtörténeti munkáját, melynek illusztrációi a Nádasdy Ferenc által kiadatott *Mausoleum* metszeteivel mutatnak hasonlóságot.¹⁴ Esterházy Pál gyűjteményezési tevékenységére jelentős hatást gyakorolt a Habsburgok családi kincstára (melyet birodalmi herceggént módjában állt megtekinteni), sógora, Nádasdy Ferenc országbíró művészetpártolása, illetve sárvári és pottendorfi tárházai,¹⁵ valamint az 1653-as, IV. Ferdinánd német-római császár (1653-1654) regensburgi koronázásának apropóján tett német körutazásuk, amelynek során a lakomák és ünnepi fogadások mellett alkalmuk nyílt Augsburg leghíresebb mestereinek megismerésére, és gyűjtemények megtekintésére is. A XVII. század két legnagyobbvonalú mecénása feltehetően ekkor vette fel a kapcsolatot a korszak legnevesebb augsburgi ötvösmestereivel, Abraham és Philipp Jakob Drentwett-el, akik munkája, a vezekényi csata emlékére készült dísztál és a hozzá tartozó lovasszobor egy évvel később már a fraknoi kincstár kollekcióját gyarapította. Az utazás során ellátogattak egy, a feljegyzésekben névvel nem említett grófnő gүнzburgi várába, amelynek fogadótermét a tizenöt éves háború jelentősebb csatáinak ábrázolásai, így Győr, Pápa, Esztergom és Vác ostromai díszítették, melyek bizonyára nagy hatással voltak a nádorra, aki később kismartoni rezidenciájának fogadótermét hasonlóképp csataábrázolásokkal díszítette.¹⁶

¹⁴FAZEKAS István: *Esterházy Pál nádor és a családtörténet*. In: Századok, 143. (2009) 4. sz. 905-906; KÖSZEGHY Péter: „Esterházy (I.) Pál” szócikk. In: KÖSZEGHY Péter (főszerk.): Magyar Művelődéstörténeti Lexikon: középkor, és kora újkor. VII. köt. Bp., 2004. 414-424; MIKÓ Árpád: *Művészettörténet (1526-1699)*. In: STEMLER Gyula (szerk.): Magyar Kódex. III. köt. Szultán és Császár birodalmában. Magyarország művelődéstörténete 1526-1790. Bp., 2000. 228-229; GALAVICS Géza: *A mecénás Esterházy Pál*. (Vázlat egy pályaképhez.) In: Művészettörténeti Értesítő, 37. (1988) 3-4. sz. 141-158.

¹⁵KISS Erika: *Nádasdy Ferenc tárházai és kincsei*. Századok, 144. (2010) 4. sz. 934-944; SZILÁGYI András: *Az Esterházy-kincstár*. Bp., 1994. 49; VISKOLCZ Noémi: *Nádasdy III. Ferenc gyűjteményei*. Századok, 144. (2010) 4. sz. 879-893.

¹⁶HORN Ildikó: *Esterházy Pál: Itinearium Germaniam 1653*. In: Sic Itur Ad Astra, 3. (1989) 2-3. sz. 21-23; HÉJJNÉ Détári Angéla: *Augsburgi dísztál a vezekényi csata emlékére. Drentwet-művek az Esterházy-kincstárban*.

3. Az Esterházy-kincstár forrásai 1645 és 1725 között

A fraknói gyűjtemény anyagáról, illetve az egyes tárgyak elhelyezkedéséről a fennmaradt inventáriumok alapján alkothatunk képet. Az összeírásokat általában házasság, végrendelkezés, öröklés, vagy halálozás esetén készítették, így az első vizsgált leltárt Esterházy Miklós elhunytá után, 1645. november 2. és 7. között keletkezett: ez alapján rekonstruálható, hogy milyen kollekcióval rendelkező kincstárat hagyott maga után a nádor, milyen alapokra épült Esterházy Pál gyűjteményezési tevékenysége.¹⁷ A második vizsgált összeírás 1654. november 16-án keletkezett, miután bátyja, László vezekényi ütközetben lelt halálát követően Pál ténylegesen is megörökölte a kincstárat, illetve feleségül vette a gyámsága alá került Esterházy Orsolyát, így koncentrálni kezén a család vagyonát.¹⁸ A harmadik inventárium 1685. március 10-én készült, Esterházy Pál második, Thököly Évával kötött házassága, és gazdag hozományának elhelyezése után pár évvel,¹⁹ az azt követő leltározás pedig 1691. augusztus 9-től 1693. január 8-áig tartott, amely alapján a gyűjtemény már egy európai rangú kincstár képét mutatja. (Bár az összeírás két külön dokumentumban maradt ránk, a második, 1693-ban keletkezett irat az első kiegészítése, ezért egy inventálási

In: *Ars Decorativa: Az Iparművészeti Múzeum és a Hopp Ferenc Kelet-ázsiai Művészeti Múzeum Évkönyve*, 11. köt. (1968) 23-27.

KÖSZEGHY Péter: „*Esterházy (I.) Pál*” szócikk. In: KÖSZEGHY Péter (főszerk.): *Magyar Művelődéstörténeti Lexikon: középkor és kora újkor*. Bp., 2004. 415-424.

¹⁷ *Inventarium rerum mobilium quondam Illustrissimi et Excellentissimi Principis Nicolai Esterhasi de Galántha, Regni Hungariae Comitum Palatini etc. conscriptum in Thesauraria domo Arcis Fraknó, die secunda et sequentibus Novembris. Anno Domini Millesimo Sexcentesimo quadragesimo quinto*. MNL, P 108. Az Esterházy család hercegi ágának levéltára. Rep. 8. Fasc. C. Nr. 32. (Közlő: THALY Kálmán: *Gr. Esterházy Miklós nádor kincstára*. In: *Történelmi Tár*. 6. (1883) 755-767.) (A forrás másik közlése: *Inventarium rerum mobilium quondam... Principis Nicolai Esterhasi de Galanta Regni Hungariae Comitum, Palatini etc...* In: BODNÉ BOBVSZKY Ida (szerk.): *Urbaria et Conscriptiones* 6. füz. A Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Kutató Csoportjának forráskiadványai. XIII. Bp., 1981. 106-118.) (A továbbiakban: *Inventárium, 1645.*)

¹⁸ *Inventarium rerum omnium Illustrissimi Domini Comitis Pauli Esterházi in Arce Fraknó existentium, Anno 1654 die 16. Novembris inventarum, juxta Catalogum infra scriptum*. MNL, P 108. Az Esterházy család hercegi ágának levéltára. Rep. 8. Fasc. C. Nr. 33. (Közlő: MERÉNYI Lajos: *Az első herceg Esterházy Fraknóvári ingóinak leltára 1654-ből*. In: *Magyar Gazdaságtörténeti Szemle*. 10. (1903) 4-5. sz. 166-179.) (A továbbiakban: *Inventárium, 1654*)

¹⁹ *Solenne et originale Testamentum Principis Pauli Esterhazy Regni Hungariae Palatini anno 1685 conditum et propria ejusdem manu scriptum*. MNL, P 108. Az Esterházy család hercegi ágának levéltára. Rep. 8. Fasc. C. Nr. 48. (Közlő: KATONA Imre: *A fraknói kincstár 1685. évi leltára*. In: *Savaria. A Vas megyei Múzeumok Értéktárája*. 17-18. (1983-1983) 461-502.) (A továbbiakban: *Inventárium, 1685.*)

folyamatnak tekinthetőek.)²⁰ Az ötödik vizsgált forrás, az 1696-ban összeírt inventárium Esterházy Pál egy évvel korábbi végrendeletéhez tartozott, melyben a kincstár anyagát a hitbizomány részévé nyilvánította. Ez a gesztus indokolhatja a megelőző évek összeírását is: a herceg pontosan fel kívánta jegyezni, hogy miből áll kollekcója, amelyet a család elidegeníthetetlen vagyonához sorolt.²¹ Végül a hatodik leltár, Esterházy Pál halála után néhány évvel, 1721. április 21. és 1725. január 6. között készült, s a mecénás nádor gyűjtési tevékenységének végeredményét mutatja.²²

A felsorolt forrásokat négy csoportba sorolva vizsgálom: együtt azokat, amelyek még Esterházy Miklós hagyatékáról tanúskodnak, így egyben az 1645-öst és az 1654-est, külön formálódó kincstár képét mutató 1685-ös listát, majd a hitbizományi jegyzéket, és az azt előkészítőt (1691- 1693, 1696), végül az 1725-öst, amely Esterházy Pál gyűjteményezési munkájának utolsó forrása, és a leltárak által megrajzolható fejlődési ív csúcsa, mintegy a kincstár kiteljesedését mutatja.

A halálozást követő leltározásokat (1645, 1654, 1721-1725) vármegyei megbízottak végezték,²³ bizonyos hagyományok és személyi kötődések feljegyzése azonban arra enged következtetni, hogy a jegyzékek készítésekor az Esterházy család valamely tagja is jelen volt, és elmondta az egyes darabok történetét (ez különösen az Esterházy Pál hagyatékát számba vevő leltárban érzékelhető).²⁴ Az 1685-ös, és a hitbizományi végrendelet számára készült

²⁰*Inventarium Rerum et Apparamentorum in Capella Auris Fraknó existernium QUAE In eadem Arce die 9. Augusti 1691.* MNL, P 108. Az Esterházy család hercegi ágának levéltára. Rep. 8. Fasc. C. Nr. 37.

Inventarium Thesauri in Arce Frakno existetis, die 8. Januarii 1693. MNL, P 108. Az Esterházy család hercegi ágának levéltára. Rep. 8. Fasc. C. Nr. 37. (A továbbiakban: *Inventárium, 1691-1693.*)

²¹ *Inventarium Thesauri Cels[issimi] S[acri] R[omani] I[mperii] Princ[ipis] Pauli Esteras R[egn]i Hungar[iae] Palatini in Arce sua Frakno existentis, Anno 1696.* MNL, P 108. Az Esterházy család hercegi ágának levéltára. Rep. 8. Fasc. C. Nr. 38. (A továbbiakban: *Inventárium, 1696.*)

²² *Inventarium Thesauri Fraknesis, die 6. Januarii anno 1725 erectum.* MNL, P 125. Esterházy Pál nádor iratai. Rep. 53. Nr. 11691.

Variánsa: *Inventarium Thesauri Fraknesis, die 6. Januarii anno 1725 erectum.* MNL, P 108. Az Esterházy család hercegi ágának levéltára. Rep. 8. Fasc. C. Nr. 43. (Közli: KATONA Imre: *A fraknói kincstár 1725-ös leltára.* Művészettörténeti Értesítő, 29. (1980) 2. sz. 131-147.) (A továbbiakban: *Inventárium, 1721-1725.*)

²³ KATONA Imre: *A fraknói kincstár 1725-ös leltára.* In: Művészettörténeti Értesítő. 29. (1980). 2. sz. 132.

²⁴ vö: „Egy Terra Sigillata Nevő ezüstben foglalt aranyos födeles Pohár, mellyet az Budaj Vezér küldött Eszterhás Miklós Palatinusnak ajándéku”. In: *Inventárium, 1721-1725.* Almárium 11-12; „Egy fekete Pálca, mellel in Anno 1658-ik Esztendőben Üdvözült Méltóságos Herczeg Eszterhás Páll, egy nap Cselbül az Uyhely malmáig ki gyött.” In: *Inventárium 1721-1725.* Almárium 81-82.

inventáriumok készítőiről a szövegezésből vonható le következtetés, s ez alapján úgy tűnik, hogy ezeket írnokok készítették Esterházy Pál diktálása alapján: a nádor gyűjteményezési szemlélete húzódik meg az 1685-ös leltár kategóriái, illetve az 1691-1693-as és 1696-os jegyzékek lényegre törő meghatározásai mögött.

3. 1. Esterházy Miklós hagyatéka: az 1645-ös és 1654-es összeírások

Az Esterházy Miklós halála után készült leltárban a fraknói vár három helyiségben berendezett gyűjteményének anyagát, és a pohárnok kezén lévő ezüstműveket vették számba az inventálók. Az első teremben nyolc láda kollekcióját jegyezték fel, így az elsőben ékszerek, köztük függők, bokréták, boglárok, karperecek, fülbevalók, hajtűk, aranyláncok és gombok, valamint nyakbavetők, párták és három bársony tokban összesen 48 gyűrű, illetve számos befoglalatlan gyémánt és gyöngy kapott helyet. A második virágdíszes, fekete ládában különböző íróeszközöket és tintákat, a harmadikban színes, hímezni való selymeket, kelméket és csipkéket, a negyedikben pedig ismét írószerszámokat tartottak, míg az ötödik egy patikaláda volt. A hatodik, egy vörös bőrrel bevont, arannyal díszített, bársonnyal bélelt tároló különböző étkezéshez használt, nemesfémből készült eszközöket tartalmazott: 58 tányért, 28 gyümölcsnek való poharat, 30 közepes méretű tálát, számos palackot, kannát, gyertyatartót, villát, kanalat és kést. A hetedik láda mosdómedencéket, néhány különleges megmunkálású, illetve gyöngyházzal és ásványokkal ékített kupát és serleget, valamint raritásokat, így négy órát, három struccotját, egy szerezsendió-poharat, egy termés-kristályt tartalmazott, míg az utolsó díszfegyvereket és lószerszámokat.²⁵ A leltár alapján belső tárháznak nevezett helyiségben folytatódtak a tárolók számozásai, így a kilencedikben különböző textilek, abroszok, ékkövekkel kirakott, hímezett kendők, lepedők, és szoknyák szerepeltek, a tizedikben pedig a kelmék mellett különböző (feltehetően kisebb méretű) ládákat tartottak. A tizenegyedik, diófából készített, fiókos tárolóban csészéket, tálakat és tányérokat, a tizenkettedikben liturgikus tárgyakat, ostyatartókat, kelyheket, feszületeket és oltárra való terítőket, az utolsóban pedig (amely valójában egy hintó hátuljára erősíthető láda volt) férfiviseleteket, kárpitokat és zászlókat írtak össze az leltározóik. Az új tárháznak nevezett teremben két nagy asztalon kárpitokat, keleti szőnyeget, négy tigris- és négy párducbőrt jegyezték fel.²⁶

²⁵ *Inventárium, 1645.*

²⁶ *Inventárium, 1645.*

Az 1654-es leltár készítését, Esterházy László halála, illetve Pál unokahúgával, Orsolyával kötött házassága indokolta, bár mindkét esemény 2 évvel korábban történt. Esterházy Pál 1653-ig a nagyszombati jezsuita kollégiumban tanult, így csak a vakációkat töltötte otthon. A kincstár iránti fokozott érdeklődését az 1653-as dél-német körutazása eredményezhette, melynek során több gyűjteményt megtekintett, és korának legnagyobb ötvös mestereivel is felvette a kapcsolatot. Az öröklés, és az európai minták arra ösztönözhatték a mecénás nádort, hogy számba vegye a keze alatt összpontosuló kincseket.²⁷

Az 1654-es inventárium alapján az előző összeíráshoz képest a kincstár anyaga számottevően nem, a tárgyak elhelyezése azonban némiképp megváltozott. Az első ládán belül több kisebb dobozban és fiókban kaptak helyet a tárgyak: akárcsak az előző forrásban itt is ékszerek, a másodikban és a harmadikban pedig pohárszéki eszközök szerepeltek - amelyek az 1645-ös leltárban még a hatodik és a hetedik ládát foglalták el - így a leltárból kimaradtak, s a kincstárból eltávolításra kerültek a befoglalatlan gyémántok és gyöngyök, a hímezni való selymek, az írószerszámok és a patika-láda. A negyedik tárolóban díszfegyvereket és lószerszámokat, míg az ötödikben ruhaneműket tartottak. Az összeírás végén pedig kevésbé értékes lőfegyverek, kardok, török, lószerszámok, sátrak, kendők, terítők, szőnyegek, illetve óntárgyak szerepelnek, belső- és új tárházról azonban nem esik szó.²⁸ A tárgyak mozgatása arra enged következtetni, hogy a kincstár nem csupán ingó vagyon volt, egyes darabokból az ünnepek és fogadások alkalmával ún. *pohárszéket* állítottak, ahogy pl. Erdődy László Ádám is tette, mikor császári követként Varsóba utazott.²⁹

Az Esterházy Miklós halálakor, valamint a kilenc évvel később felvett leltár alapján a fraknói kincstár, bár több jelentős műkincset tartalmazott, összességében még nem emelkedett

²⁷ HORN Ildikó: *Esterházy Pál: Itinearium Germaniam 1653*. In: Sic Itur Ad Astra, 3. (1989) 2-3. sz. 21-23; KÖSZEGHY Péter: „Esterházy (I.) Pál” szócikk. In: KÖSZEGHY Péter (főszerk.): Magyar Művelődéstörténeti Lexikon: középkor és kora újkor. VII. köt. Bp., 2004. 414-445.

²⁸ *Inventarium, 1654*.

²⁹ „...noha minden Asztali eszköz vert-ezüstbül-vala, mégis azon kívül egy roppant nagy pohárszék, egész a' bóthajtásig meg-vala rakva, ama régi Magyar, ezüst, s' aranyozott kúpákkal, czapa-pohárokkal, mosdókánakkal, es több effél, szem-vidámméító eszközökkel: Mindenikben (a' Lengyelek nagy csudálkozásával) a' Méltóságos Gróff Erdődy fámiliának, Uri czimere ragyogván, és fényeskedvén.” In: P. SZEGEDI János: *Aquila Magnarum Alarum. Nagy-Szárnyú saskeselyű. Az-az a nagy-nemű, nagy-éremű, nagy-tiszteletű, jó hírű, s-nevű néhai Monyorókereki Erdődy László Ádám, Miklós, Istennek, és Szentséges Apostoli Rom. Széknek Kegyelmeiből nittrai püspöknek, Monoszlónak örökös gróffja, Nemes Nittra, és Varasd Vármegyének örökös fő-Ispánya...* Nagyszombat, 1736. 93-94.

ki a többi korabeli főúri gyűjtemény közül, Thurzó Zsuzsanna és Thököly Mária hozományainak listáiból kitűnik, hogy e két család is az Esterházyak korai gyűjteményéhez hasonló tárgytípusokból álló tárházzal rendelkezett.³⁰ A tárház kialakítása és az inventáriumok szövege sem vall arra, hogy Esterházy Miklós, vagy László műértő gonddal viseltetett volna a kollekció iránt, a tárgyak nagy része diplomáciai ajándékként, illetve hozományként került a gyűjteménybe, a kincstárhoz kapcsolódó mecénási tevékenységükről nem maradt fenn forrás.³¹ Az inventálók szűkszavú feljegyzéseikben a tárgyak súlyáról, és a bennük foglalt ékkövek számáról több információt jegyeztek fel, mint azok provenienciájáról, vagy a hozzájuk kötődő hagyományokról, esetleg mesterekről. A tárgyak felsorolása között néhol azok tárolására, elhelyezésére is található utalás, így pl. az 1645-ös összeírás első egységére vonatkozóan: „*Cista prima ex Hebano intrinsece auro et sercio variegata*”: vagyis a nádori ékszereket egy aranytól és selyemtől csillogó, ébenfa ládácskában tartották.³² Emellett a leltározók részletes leírást adtak a második tárolóról, amely egy fekete, közönséges nyelven *Schreibtisch*-nek nevezett, részben aranyozott, és ezüst virágokkal ékesített, nagy értékű szekrényke volt.³³ Az 1654-es összeírásban az egyes tárgyak tokjaira is található utalás, így az első ládán belül 23 különböző, kisméretű „*iskatulában*” tartották az ékszereket, általában 1-2 darabot, az utoljára felvettben viszont hetet. Néhány esetben feltételezhető, hogy a tok célzottan az adott tárgy számára készült: figyelembe véve azt, hogy ezek általában eleve részletesebben leírt, tehát az inventálók által különösen értékesnek tartott ékszerek voltak, így pl. „*A harmadik iskatulában 1. Vagyon egy férfinak való arany zománczos násfa, mely fegyverderék és több hadiszerszám formára vagyon csinálva. Ezen vagyon két öreg orientális gyémánt, kisebb pedig tizenhat, négy kicsin rubint, és egy gyöngy függő alatta.*”³⁴ A feljegyzett tokok többsége azonban különböző, ám gyakran azonos tárgytípushoz tartozó darabokat tartalmazott.

Az 1645-ös és az 1654-es leltárak azt az állapotot tükrözik, amilyen a fraknói kincstár Esterházy Pál öröklésekor volt, tehát az alapot, amelyből kiindulva a mecénás nádor kiemelkedő műgyűjtő és műpártoló tevékenységével korának egyik leggazdagabb magyar

³⁰ Gróf Thurzó Zsuzsanna hozománya. 1603. ápr. 21. Közli: RADVÁNSZKY Béla: Magyar családélet és háztartás a XVI. és XVII. században. II. kötet: Az adatgyűjtemény I. kötete. Bp., 1879. 104-111; Thököly Mária hozománya. 1643. jan. 14. Közli: RADVÁNSZKY Béla: Magyar családélet és háztartás a XVI. és XVII. században. II. kötet: Az adatgyűjtemény I. kötete. Bp., 1879. 277-286

³¹ SZILÁGYI András: *Az Esterházy-kincstár*. Bp., 1994. 47.

³² *Inventarium, 1654.*

³³ *Inventarium, 1654.*

³⁴ *Inventarium, 1654.*

Kunstammer-ét hozta létre. Ezekben a forrásokban azonban még nem mutatható ki az ő gyűjteményezési munkája, csak a tény, hogy az invenáláskor inkább teaurációs célokat szolgáló gyűjteményben ő meglátta a kincstár reprezentációs és értékmegőrző lehetőségeit.

3.2. Egy formálódó kincstár képe: az 1685-ös inventárium

Az első inventárium, amelyből már kitűnik Esterházy Pál mecénási és gyűjteményrendezési tevékenysége 1685-ben került felvételre, így a nádor és Thököly Éva házasságát követően a hozománnyal gyarapodott, és a Wesselényi-összeesküvés következtében elkobzott Nádasdy-gyűjtemények egy részével is kiegészült kincstár kollekciónak tudósít. Az invenálás során a gyűjtemény egyes darabjai tárgytípusokként kerültek felsorolásra, sőt, esetenként több csoportba is besoroltak egy-egy darabot, és helyenként ismétlődések és javítások is megfigyelhetők.³⁵

Az összeírás első egységét az aranyból és ezüsből készült darabok, azon belül elkülönítve a gyémánttal díszített ékszerek, a különböző ásványokkal és drágakövekkel kirakott egyéb tárgyak, és „*Keüleömb féle atany mivhez valo Raritások*”³⁶ azaz órák, képek, ruhadarabok, érmék, evőeszközök és befoglalt terméskövek alkották. A második részben a különböző ásványokból készített tárgyak, így külön egységekben a jáspissal, smaragddal, gyémánttal, gyönggyel, zafírral, türkizzel, rubinttal, illetve a többféle drágakövel ékesített darabok kerültek összeírásra, míg a harmadikban a különböző ékszerek fajtájuk és a bennük foglalt ékkövek alapján rendszerezve. A kincstár anyagának negyedik csoportját a borostyánból, elefántcsonttól és a porcelánból készült műtárgyak, pontosan egy borostyán pohár és egy csésze, „*edgy igen szép Sárga gyémántbul*” készített kanna, valamint egy „*Terra sigillata*” kupa (amelyek színük alapján kerülhettek egy csoportba), 3 porcelánedény és 16 elefántcsont-faragvány, így kupák, poharak, kannák és csészék alkották.³⁷ Az ötödik csoportban 5 unikornis-szarvként jegyzett csont, 2 orrszarvú-szarvból készített pohár, egy kupa, egy megmunkálatlan csont, és egy elefántfog szerepelt. Az invenálók külön csoportba sorolták az ékkő nélküli arany- és ezüstkupákat, illetve külön megjegyzés nélkül a strucctojást és kagylót tartalmazó darabokat. A hetedik csoportot mosdómedencék és tálcák alkották, a nyolcadikat ezüsből készült vegyes tárgyak, a kilencediket pedig 36 db óra. A leltárban külön

³⁵ *Inventárium, 1685.*

³⁶ *Inventárium, 1685.*

³⁷ *Inventárium, 1685.*

egységet képeztek a díszfegyverek, ezen belül elkülönítve a pallosok, karok, hegyestőrök és buzogányok, pajzsok és lószerszámok, cafrangok, tegezek és dísztollak, valamint a kevésbé értékesnek tartott, egyszerűbb darabok. Újabb egységet alkottak a textilféleségek, ezen belül a különféle zászlók, szőnyegek, paplanok és díszöltözetek, ez utóbbin belül pedig elkülönítve szerepeltek az arannyal ékesített, a bársony, valamint a közönségesebb kaftánok, dolmányok, menték, süvegek, övek, nadrágok.³⁸

Az összeírásban külön csoportban szerepelnek a *„Holmi Tárházbéli raritások s, másféle portékák”*. Ide tartozott többek között egy csontból, és egy fából faragott játéktábla a hozzá tartozó kiegészítőkkal, Mátyás király és Oláh Miklós érsek mentéje, egy selyemből varrt feszület és egy naptár, néhány befoglalatlan ásvány, *„Edgy igen szép dupla aczél Klárisos panczel ingh”*, számos elefántcsontból, valamint alabástromból készült kép és kispasztika, egy könyv formájú óra, két terméskristály (az egyik zománcos virágokkal díszített), *„Edgy öreggh forma menkeő”*, egy ezüst étkészlet, egy zománcos török kanál, néhány antik pénz, három olvasó és egy ezüstözött házioltár. A felsorolás 92 tétele közül 31 áthúzva szerepel, így pl. Esterházy Miklós kése és Aranygyapjas rendjele, számos ásványból faragott evőeszköz és olvasó, néhány faragott kép, befoglalatlan ásvány és két óra. Külön 37 tételes egységet alkottak az *„Elephant csontbul valo Rarítások”*, amelyek között nincs áthúzott darab, sem pedig olyan, amelyik az előző elefántcsont faragványokat tartalmazó kategória valamely tagjával megegyezne.³⁹

Az 1685-ös leltár azáltal, hogy tárgytipusokba sorolva, és nem ládák vagy szekrények szerint tartalmazza a tárgyakat (ahogy a korábbiak), illetve hogy ezek között a csoportok között van bizonyos szintű átfedés, és a rarítások kategóriájának harmada áthúzott, jelzi, hogy Esterházy Pál ekkor még formálta kincstárát, próbálta felmérni kollekciója, és az egyes darabok értékét, kategóriákat állított fel, egymás mellé tette az összeillő darabokat. Nem állítható azonban, hogy a rarítások között a nagyszámú kihúzott tárgy csupán a kategóriába sorolt típusok variálását jelzi, több esetben javítva, pontosabb leírással később ismét szerepel a kihúzott tétel. Így jártak el a leltároozók pl. egy kereszt esetében: *„Edgy köbul ki metczett mesterséges spányor kereszt”* – áthúzva, alatta: *„Edgy Zeöld keövekbül állo Spanyol kereszt”*, valamint egy szenteltvíztartó kapcsán: *„Ezüstben foghlalt termés Christal Szentelt víz edény”*

³⁸ *Inventárium, 1685.*

³⁹ *Inventárium, 1685.*

illetve, „*Edgy kicsiny ugyan termés kristal Szentelt viznek valo edény*”.⁴⁰ Megfigyelhető továbbá, hogy nem egész tárgycsoportok kerültek ki a raritás fogalomból, hanem bizonyos darabok, így pl. Szent Sebestyén képmását kihúzták, míg Keresztelő Szent Jánosé és Szent Hyeronimusé nem, az ásványokból készült evőeszközök viszont mind eltávolításra kerültek (kivéve egy feltehetően különleges kialakítású, klárisos nyelű, kalcedonból faragott darabot), míg az ezüst készlet és a zománcos török kanál nem, valamint „*Edgy igen szép metczett Topasius keő*” szintén áthúzva szerepel a listában, míg közvetlenül alatta „*Edgy más nagyobb metczett Topasius keő gyereü*” már nem.⁴¹ Raritásnak ezek szerint nem csupán a különleges matériából készült tárgyak, hanem sokkal inkább a különleges kivitelezésűek számítottak, valamint külön kategóriát képeztek az elefántcsontból és az alabástromból készült darabok.⁴² A szűkszavú összeírásból, annak szerkezete miatt a tárgyak elhelyezéséről nem olvasható ki információ, csupán az egyes (feltehetően a nagyobb értékű) darabok tokjairól esik néhol említés. Több esetben jegyezték fel az adott műkincsben foglalt különböző ékkövek számát, esetenként a tárgyak súlyát, és ezáltal kiszámítható értékét, valamint az előző inventáriumokhoz képest a tárgyak nagyobb hányadához tartozik részletesebb leírás, legalább külső jegyek pontosabb feljegyzésének terén, történetük, kötődésük ismertetése viszont kimerült az előző tulajdonos nevének említésében. Az 1685-ös összeírásból tehát egy formálódó kincstár képe bontakozik ki: ez lehetett az a pillanat, amikor megragadható, hogy Esterházy Pál felismerte a gyűjteményében rejlő reprezentációs lehetőségeket: nem csupán egymás mellé tette tárgyait, hanem igyekezett kategorizálni, a tárgyak művészi és történeti értékét figyelembe venni, s valódi *Kunstammer*-ré formálni a fraknói kincstárat.

3.3. Vagyonmentés és politikai értékmegőrzés: a hitbizományi jegyzékek (1691-1693, 1696)

Az 1685-ös összeíráshoz képest a hitbizományi inventáláskor már egy kiforrott kincstár képe rajzolódik ki. Esterházy Pál már 1664-es és 1678-as végrendeleteiben is tett utalásokat a kincstár és a birtokok egyben tartására, 1695-ös testamentumában pedig létrehozta az Esterházy- hitbizományt, és annak részévé nyilvánította a kincstárat. A magyar rendek az 1687:IX. tc nyomán alapíthattak hitbizományt, vagyis elidegeníthetetlen vagyoni testeket. Bár Esterházy Pálnak nagy szerepe volt a törvény megalkotásában, és az elsők között

⁴⁰ *Inventárium, 1685.*

⁴¹ *Inventárium, 1685.*

⁴² *Inventárium, 1685.*

élt a lehetőséggel mégsem állítható, hogy az övé egyedi eset lett: a Zichy- és a Szirmay-család, valamint Erdődyek is megalkották saját hitbizományukat, Erdődy György ráadásul a galgóci várában található gyűjteményét is annak részévé tette, s Nádasdy Ferenc is hasonló lépéseket tett korábban, bár a Wesselényi- összeesküvés következményi miatt nem élhetett a törvény adta lehetőséggel.⁴³

Az 1691-1693-as és az 1696-os inventáriumokban sem a kincstár anyagában sem pedig a kollekció elhelyezésében nem mutatkozik jelentős eltérés, az utóbbi keletkezését inkább csak a végrendelet megírása, mintsem lényeges gyűjteményi változás, vagy gyarapodás indokolta. A tárgyak két helyiségben összesen 53 párosan számozott almáriumban és két éremszekrényben kaptak helyet, s négy csoportra oszthatóak: kincstári rész, fegyverek és lószerszámok, díszöltözetek és érmék. Esterházy Pál tehát az 1685 és 1691 között eltelt években helyezte el gyűjteményét a kétszárnyú szekrényekben, valamint jelentősen gyarapította is azt.⁴⁴ A raritásokkal kiegészült hagyományos értelemben vett kincstári anyag a hitbizományt megelőző 1691-1693-as, a nádor 1695-ös végrendeletéhez mellékelte összeírást alapján is a 67-68-as számú almáriumig helyezkedett el, amit az ún. második kincstár bővített ki: itt további 11 párosan számozott szekrényben tárolták a műkincseket. A 34 szekrény anyaga elrendezésében igen vegyes volt: számos különböző fajtájú ötvösmunka, így kupák, palackok, poharak, kannák, csészék, evőeszközök, mosdó medencék valamint nemesfém talpazatba foglalt különleges matériák, pl. kagylók, csigák, strucctojások, termések és elefántcsontok kaptak itt helyet.⁴⁵ Ezen kívül a gyűjtemény első negyedéhez tartoztak a különböző képek, kisméretű szobrok, órák, gyertyatartók, ékszerek, pl. násfák, forgók, láncok, közel száz gyűrű, gombok, boglárók, valamint különböző ásványokból faragott edények, természeti ritkaságok, és néhány török díszfegyver is - feltehetően diplomáciai ajándék, vagy raritás voltak miatt. Az a második kincstárként jegyzett helyiségben a 92-93-as almáriumtól kezdődően a 104-105-ösig folytatódnak a különféle ötvösmunkák, javarészt kupák és egyéb ivóedények.⁴⁶ A gyűjtemény második egységét öt almárium anyaga alkotta. A 71-72-től az

⁴³ PERES Zsuzsanna: *A magyar „hitbizományi” jogkezdetek.* (doktori értekezés). 94-99, 105-111. http://ajk.pte.hu/files/file/doktori-iskola/peres-zsuzsanna/peres_zsuzsanna-vedes-ertekezes.pdf (A letöltés ideje: 2015.01. 05.); BUBRYÁK Orsolya: *Családtörténet és reprezentáció. A galgóci Erdődy-várkastély gyűjteményei.* Bp., 2013.10-35.

⁴⁴ *Inventárium, 1691-1693.*

Inventárium, 1696.

⁴⁵ *Inventárium, 1691-1693; Inventárium, 1696.*

⁴⁶ *Inventárium, 1691-1693.*

egyben felvett 68-91-es számú almáriumokban kerültek összeírásra a fegyverek, így puskák, pisztolyok, kardok, buzogányok, pallosok, szablyák, vérték, páncélok, sisakok és botok, valamint a különböző lószerszámok és cafrangok.⁴⁷ A fraknói tárház harmadik egysége, a ruhaneműk és szőnyegek 79-80 – 81-82-es almáriumokban kaptak helyet.⁴⁸ A kollekción negyedik egysége, a numizmatikai gyűjtemény a második kincstárnak nevezett helyiségben, négy, kifejezetten az érmék számára készült, fiókos szekrényben volt fellelhető.⁴⁹

A hitbizományi inventáriumok rövid, latin nyelvű feljegyzései a gyűjtemény felmérését szolgálták, csak elszórtan olvasható részletezőbb tárgyjellemzés. Bár a hitbizomány a vagyon egyben tartását célozta, a leltár mégsem tartalmaz becsült értékeket, sem pedig a tárgyak súlyaira vonatkozó bejegyzéseket, melyek alapján kiszámítható lett volna nemesfémtartalmuk. Minden szekrény tartalmát külön oldalra írtak fel, s néhol áthúzás, javítás is található, amely alatt pontosabban írták le a tárgyat. Mindebből érzékelhető, hogy Esterházy Pál számára gyűjteménye már nem csak vagyonközponosító célokat szolgált, hanem megjelent a reprezentációs érték is, mint szempont, örökösei számára nem csupán egy beolvasztható, vagy viselhető értékes kollekción, hanem egy politikai tartalommal bíró gyűjteményt kívánt hagyni, amellyel ők is megmutathatták az Esterházyak dicsőségét, hatalmát és vagyonát. A leltárak feljegyzései szerint a tárgyak párosan számozott almáriumokban, vagyis kétajtós, üveges szekrényekben, állandóan látható módon kaptak helyet. Ez arra enged következtetni, hogy Esterházy Pál arra érdemes vendégeinek megmutatta gyűjteményét, ahogy ő is megtekinthette az Habsburgok kincstárát, Nádasdy Ferenc tárházait, vagy néhány városi gyűjteményt 1653-as utazása során. A peregrinus diákok naplójából, valamint a hatalmi elit tagjainak diplomáciai útjairól készült feljegyzésekből megállapítható, hogy a kincstárak részben nyitottak voltak, megfelelő kapcsolatokkal az utazók megtekinthették őket. Bethlen Mihály, az önéletíró kancellár, Bethlen Miklós fia 1691 és 1695 között, tanulmányai után Hollandia, Svédország, Dánia, Flandria, Németország, Svájc és Itália érintésével járta be Európát, s úti naplójában számos tárházról ad leírást,⁵⁰ valamint

⁴⁷ *Inventárium 1691-1693; Inventárium, 1696.*

⁴⁸ *Inventárium, 1696.*

⁴⁹ *Inventárium, 1691-1693.*

⁵⁰ „*Die ultimo Octobris. anno 1692. Megjártuk a riszkammert, melly 36 házból áll, rakván külömb-külömbféle sok raritásokkal, sok nyergekkel, felöltötzetett lovakkal, melly rakván vagyon külömb-különmféle drágakövekkel; benne vagyon kicsinálván egynéhány elector vasderekason, sok electoron pallosi, fegyveri, sisaki, nyergei, köntösi, mellyek között Mauriciusé, johannes Fridericusé, Christianus I. 2. Augutusé. Római öltözetek, vademberek köntösi, sok pollak, mellyeket teli van egy ház. Perzsiai papi köntös, japonai, indiai pénzek,*

Batthyány Kristóf az 1657-1658-ban tett európai útjáról készített feljegyzései között is olvasható gyűjteményekre vonatkozó bejegyzés.⁵¹ Haller Gábor 1630 és 1635 között külföldi tanulmányai és útjai során számos várost meglátogatott, köztük a híres utazó és orvos Berhard Paludanus enkuizeni ritkasággyűjteményét, és néhány leideni kollekciót.⁵² Nádasdy Ferenc országbíró 1642 júniusa és szeptembere között, illetve 1665-ben is itáliai körútra ment, s az utóbbiról fennmaradt napló, Bezerédj Zsigmond munkája arról tesz tanúbizonyságot, hogy ő is sorra meglátogatta a legnevesebb gyűjteményeket.⁵³

kenyerek. Egy házban a többi között sok csudálatos állatok, kik között krokodil az ő kicsinyd ellenségével, icmaleonnal, basiliscus, tengeri kutya, borjú, süldisznó óriás háta gerince, japónai király sisakja, márványkőből asztalok...” In: Bethlen Mihály útinaplója. Közli: JANKOVICS József: Bethlen Mihály útinaplója. Bp., 1981. 32-33; „*A város felől való bástyában speculáltunk azt a scriniumot, amellyben vagyon egészen Künst Cammara, sok szép raritásokkal, melyeket mind leírni sok föret, vadnak a sok szép iskutályákban sok külömb-küömbféle pénzek, képíráások, tükrök, prismák, kígyóbőrök, csigából mosdó, medence, kalánok, sphaerák, láncok, igen affabre kifaragtak mind.*” In: Bethlen Mihály útinaplója. Közli: JANKOVICS József: Bethlen Mihály útinaplója. Bp., 1981. 59; R. VÁRKONYI Ágnes: *A Múzeum gondolata a felvilágosodás korában és a reformkorban.* In: Acta Musei Militaris In Hungarica. A Hadtörténeti Múzeum Értesítője, 4. (2003) 3. sz. 17-18.

⁵¹ „*Onnend az czaigházba mentünk. Itt legh először is az öreg lövő szerszámokat láttuk megh. Sok vagion az bavarjai hazé köztök, de jobb része mind ellenségektől niert, ki francziai, svécziai, daniai kyrálioktul, nemellik neoburghi, brandenburhi, haidelberghi, virtemberghi, turlachi hercegektől , hollandusoktul, ez két utolsó. (...) Taborban valo kovác szekerekis vannak, globisoknak minden feleknek, granatoknak etc. soka, más helen fegyver derekak es némely raritások: tengeri tekeniös beka megh töltve s' magánossan a' tekeniője, mely lehet circiter oly nagy, mind 12 czöbrös hordonak az feneke. Egy pár öreg crocodilus megh töltve az delphinok és tengeri majom fecske fel függesztve, egy pisztrang, nemetül Lax pferhen, találatott egy vizben Monachiumbol 6 merföldnyre, 73 funt niomos, ez is delieneálva vagyon.*” In: Batthyány Kristóf útinaplója. Közli: SZELESTEI N. László: Batthyány Kristóf európai utazása 1657-1658. Szeged, 1988. 8-9, 32-33.

⁵² „*Az óra hány legyen, mint kellessék egy gyűrűvel, melyben türkes vagyon, megtudni hallottam, és meg is próbáltam: Egy üvegben egy kevés vizet kell tölteni, annakutána az gyűrűt egy hajszálra, avagy cérnára kell felfüggeszteni, de úgy, hogy az gyűrű ne érje az vizet, úgy tartsa egy kevéssé az kezét mozdítatlan, és az mennyi az óra leszen, annyit út az oldalán az gyűrű.*” In: HALLER Gábor: *Napló (1630-1635) (részlet).* Közli: KOVÁCS Sándor Iván-MONOK István (szerk.): Magyar utazási irodalom 15-18. század. Bp., 1990. 429-438; SZABÓ András Péter: *Haller Gábor- egy 17. századi erdélyi arisztokrata életpályája.* (Doktori disszertáció). Digitális változat: <http://doktori.btk.elte.hu/hist/szaboandras/diss.pdf> (A letöltés ideje: 2015. 01.05.)

⁵³ *Bezerédj Zsigmond utazási naplója.* Közli: MARCZALI Henrik In: Történelmi Tár, 6. (1883) 6. sz. 350.

3.4. A fraknói kincstár képe Esterházy Pál élete végén: az 1721-1725-ös inventárium

Az Esterházy Pál fraknói kincstáráról tanúskodó utolsó inventárium 1721-1725 között készült, a gyűjtő elhunyt és az inventálás között eltelt hosszú időt a végrendeletében megjelölt örökös, Mihály és az őt követő József váratlan halála indokolta.⁵⁴

Az összeírás alapján a kincstár szerkezete és kollekciója nem változott számottevően a hitbizományi inventálás óta, csupán néhány tárgyat helyeztek át más tárolókba, a második tárházként jegyzett helyiség tárolói pedig az ablakmélyedésekbe kerültek, így 41 párosan számozott almáriumban és öt ablakmélyedésben álló asztalon vagy szekrényben szerepelnek a tárgyak. A leltár alapján a tárolókon kívül is voltak ekkor tárgyak a fraknói kincstárban, így az 54-55-ös almárium melletti ablakban egy óra, egy Szűz Máriát ábrázoló szobor, majd ezek alatt „*Ugyan azon ablakban egy Sellye Sékben ölte föll öltöztetett Üdvözült Herczegh Eszterhás Páll Palatinus Statuaja*”, valamint a helyiség ajtajának két oldalán egy-egy fából faragott unikornis-szobor, és egy aranyozott asztal állt, a tárolók felett több óra, és összesen 107 kép kapott helyet, a mennyezetet pedig 54 tengeri állat és számos más raritás díszítette.⁵⁵ A terem két oldalán elhelyezkedő almáriumokban az 1690-es évek leltáraihoz hasonlóan négy nagy csoportra oszthatóan helyezkedtek el a darabok. Az első egységet (1-2 – 67-68-as számú tárolók, valamint az első, a negyedik és az ötödik ablakmélyedés) itt is a klasszikus értelemben vett kincstári anyag képezte, vagyis a nemesfémből készült, és a természeti ritkaságokkal kombinált pohárszéki eszközök, kisplasztikák, ékszerek, órák és tükrök alkották. A második csoportban, a 69-70, 71-72, 73-74 és a 77-78-as almáriumokban kaptak helyet a különböző fegyverek és lószerszámok, a harmadikban, a 75-76. 79-80 és a 81-82-es szekrényben pedig a női és férfi díszöltözetek, valamint a szőnyegek és más textilfélék. A kollekció negyed csoportját itt is az érmék alkották, melyek a második és a harmadik ablakban álló fiókos szekrényben kaptak helyet.⁵⁶

Az 1721-1725-ös inventárium is meglehetősen szűkszavú, ám apró megjegyzéseikből következtetések vonhatóak le az egyes tárgyak tárolására, állapotára, történetére és értékére. A tárgyak kétféle tárolóban kaptak helyet: egy részük a falak mellett elhelyezkedő, kétajtós, üveges almáriumokban, más részük pedig az ablakmélyedésekben álló 5 fiókos szekrényekben. A kollekció bizonyos nagyobb értékű, törekenyebb darabjai mellé, illetve az

⁵⁴ KATONA Imre: *A fraknói kincstár 1725-ös leltára*. In: Művészettörténeti Értesítő. 29. (1980). 2. sz. 132.

⁵⁵ *Inventárium, 1721-1725.*

⁵⁶ *Inventárium, 1721-1725.*

apró ékszerek, terméskövek, befoglalatlan ásványok és gyöngyök mellé az összeírók azok tokjait is feljegyezték, pl. az 1721-1725-ös összeírás alapján 51-52 számú almárium tárgyai közt találtatott „Egy Vörös aranyos tokban két igen Szép Gyémántos Gyűrű, harmadik Aranyban befoglalt nagy Gyémánt.”,⁵⁷ az egyben felvett 47-48 – 49-50-esben „Egy fekete tokban Termés Christálbul való aranyban foglalt magos övegh Pohár födelestül” (...) Egy Vörös tokban Csiga formára való termés Cristál Lábos Övegh, melynek az Lábo aranyos és ezüstben vagyon foglalva.”⁵⁸, vagy a 29-30-as szekrényben egy „Fekete páczolt tokban levő Asztalra Való Négy-szegletű Aranyos Óra”.⁵⁹ Az inventárium alapján az előző évtizedek gyakorlatához hasonlóan a tokok kettős funkcióval bírhattak: óvták a különösen értékes és törékeny darabokat, valamint egyben megőrizték a kisebb tárgyakat. Ennek ellenére előfordult, hogy nem egy-egy tárgyról hiányoztak részek, s ezeket fel is jegyeztél pl. szintén a 1721-1725-ös forrásban, az 57-58-as almárium tárgyai között: „Egy vörös bársonyos Tokban aranyban foglalt Amaristus kübül való hajó forma Lábos Pohár, melynek kövekkel kirakott fülei vannel, egyike Letörvő találtatott és a pohárban papirocskában be tetetett.”,⁶⁰ vagy a 21-22-es számú szekrényben: „Egy tiszta Ezüstbül való Aranyozott hosszú nyelvű Szív formára csinált Turkisekkel meg rakott födeles Poharocska. Mellynek a’ tetein kollöt valaminek Lenny de Nem találtatik.”,⁶¹ majd a következő almáriumban feltehetően a hiányzó fedél szerepelt: „Egy Tiszta Ezüst Pohár födéél, mellyen Egy Tiszta Ezüst Aranyozott Őkor vagyon, de az Pohara nem Találtatik.”.⁶² Az előző leltárakhoz képest 1721-1725-ösben több tárgy történeti és személyi vonatkozására található leírás, sőt bizonyos darabok mellett cédula is találtatott. A tárgyak mellé helyezett apró pergamenlapocskák célja a hozzájuk kötődő történelmi hagyomány erősítése volt, s olyan tárgyak mellé kerültek, amelyekre ezt a kötődést nem lehetett ráírni. Így pl. míg a Mátyásnak tulajdonított serlegre utólag ráapplikáltak egy hollós címet, vagy egy török zászlóvégre rávésték a győztes csata dátumát, úgy a pl. a Báthori Istvánhoz vagy a Sobieski János lengyel királyhoz kötődő olvasó mellé cédulát helyeztek el.⁶³ Az almáriumokban gondosan elhelyezett, családi-rokoni jegyekkel, és az egykori királyok

⁵⁷ *Inventárium, 1721-1725.* Almárium. 51-52.

⁵⁸ *Inventárium, 1721-1725.* Almárium 47-48 – 49-50.

⁵⁹ *Inventárium, 1721-1725.* Almárium 29-30.

⁶⁰ *Inventárium, 1721-1725.* Almárium 57-58.

⁶¹ *Inventárium, 1721-1725.* Almárium 21-22.

⁶² *Inventárium 1721-1725.* Almárium 23-24.

⁶³ *Inventárium, 1721-1725.* Almárium 5-6; Almárium 21-22; Almárium 51-52; Kiss Erika: *Czédulák egy főúri kincstárból. Adalékok a fraknói tárház történetéhez.* In: *Művészettörténeti Értesítő.* 60. (2011) 2. sz. 304-308.

címerével ellátott nagyméretű ötvöstárgyak, illetve a töröktől zsákmányolt fegyverek és zászlók az Esterházyak nagyságát, hivatkozott ősiségét, az ország érdekében hozott áldozatait és gazdagságát, míg a mecénás nádor pályafutása során ajándékba kapott, vagy egy-egy neves alkalom emlékére készített darabok saját rangját és politikai befolyását szimbolizálták. A kollekció darabjai között szerepelt többek között egy Mátyáshoz kötődő serleg, egy „*Pohár, melyet az Budaj Vezér küldött Eszterház Miklós Palatinusnak ajándéku*”,⁶⁴ valamint számos családi címerrel ellátott ötvösmunka, így pl. „*Egy ezüstös kövekkel föl ékesített Pais, mellyen méltó Eszterház Familia Czimere vagyon*”,⁶⁵ vagy „*Egy vörös bürrel borított Tokban Levő Ezüstben foglalt aranyos Griff köröm. Mellyen Méltóságos Gróff Eszterház Familia Czimere vagon ki rakva födeletsül*”.⁶⁶

A fraknoi tárház gyűjteményéhez és Esterházy Pál mecénási tevékenységéhez különös adalékot szolgáltat egy fennmaradt ún. *katalógusvers*, vagyis egy az élet és a természet különleges jelenségeit felsoroló költemény, ami rímekbe szedte a drágaköveket, a virágokat, a különféle állatokat, az évszakokat és a vadászat eseményeit. A műpártoló herceg verskéziratai között fennmaradt 112 versszakból álló *Egy csudálatos ének* című költemény természetfölötti képességekkel megáldott félisteneket és mitológiai alakokat sorol fel, akik a való világban küzdenek gonosz ellenfeleikkel, ezáltal mintegy *theatrum mundi*-ként a megismerhető világ egészét igyekszik megragadni.⁶⁷ Ugyanez az igény jelenik meg a *Kunstammer*-ekben is: a világot egységben és mégis annak sokféleségében való ábrázolásának és megértésnek vágya.

4. Gyűjteményezés. Egy tudományos igényű útmutató: Samuel Quicchenberg: *Iscriptiones vel tituli theatri amplissimi*

A kora újkor folyamán ahogy egyre több gyűjtemény jött létre, úgy a jelentősebb tárházakról nyomtatott katalógusok jelentek meg, valamint könyvek készültek a tárházak helyes kialakításának módjáról, a tárgyak rendszerezéséről és elhelyezéséről. Esterházy Pál fraknoi könyvtárának állománya a jelenleg ismert adatokból teljes egészében nem rekonstruálható, így az sem bizonyítható, hogy rendelkezett-e ilyen gyűjteményezési

⁶⁴ *Inventárium 1721-1725. Almárium 11-12.*

⁶⁵ *Inventárium 1721-1725. Almárium 9-10.*

⁶⁶ *Inventárium 1721-1725. Almárium 35-36.*

⁶⁷ Ács Pál: *Sárkányölő a csodakabinetben. Kuriozitás és hőskultusz Esterházy Pál Egy csudálatos ének című versében.* In: Ács Pál- Székely Júlia (szerk.): *Identitás és kultúra a török hódoltság korában.* Bp. 2012. 265-266, 273.

szakkönyvvel, vagy sem. Abból azonban, hogy Nádasdy Ferenc kincstárai adták számára a mintát, akinek pedig többek között a Wittelsbach bajor hercegek gyűjteménye szolgáltatta a követendő példát, nyomokban mégis kimutatható a XVI–XVII. század legismertebb gyűjteményezési könyvének hatása.⁶⁸

A Wittelsbachok közül V. Albrecht nevéhez fűződik a *Kunstkammer* megalapítása, s az ő alkalmazottja volt a belga Samuel Quicchenberg, aki 1565-ben jelentette meg *Isncriptiones vel tituli theatri amplissimi* című munkáját. A herceg megbízásából az 1560-as évektől Itáliában tett utazásai – melyek nyomán megismerte Ulisse Aldrovandi bolognai tárházát és a Mediciek gyűjteményét is – nagy hatással voltak rá.⁶⁹ Művében amellett, hogy praktikus tanácsokat adott a gyűjtők számára, egy ideális, tudományos rendszerezésen alapuló tárházat vázolt fel, amelyben a tárgyakat öt osztályba és azon belül különböző alosztályokba sorolta. Az első csoport, az ún. történeti tár volt, amely a család nagy személyiségeinek anyagát dolgozta fel, ide kerültek a felmenők portréi, a származásfák, a rokonok és a szövetségesek képmásai, valamint itt kaptak helyet a térképek, a városokról és épületekről készült metszetek és a fontos események ábrázolásai is. A második egység, a kincstár, a szobrok, az ötvösművészeti remek, a pénzek, az ékszerek, a régiségek és az egzotikus eszközök helye volt. A harmadik gyűjteményi részbe tartoztak a természeti ritkaságok, az ásványok, fémek, növények, állatok és az anatómiai különlegességek. Quicchenberg a negyedik részbe a mechanikus szerkezeteket, matematikai, fizikai és asztronómiai mérőműszereket, különböző automatákat és szerszámokat osztotta, az ötödik pedig a képtár és a rézkarcművek tára volt, ahová a festmények, vázlatok és a metszetek, illetve az ezek elkészítéséhez szükséges eszközök kerültek.⁷⁰

Esterházy Pál kincstárában Quicchenberg mindegyik tárgycsoportja megtalálható volt, a műgyűjtő nádor olyan kincstárakról vette a mintát, amelyekre nagy hatást gyakorolt az *Inscriptiones*, így egy európai és magyar hagyományokon alapuló, de mégis innovatív programot hozott létre. A fraknói kincstár illeszkedett az évszázadok óta formálódó tárházak

⁶⁸ MONOK István: A művelt arisztokrata. A magyarországi főnemesség olvasmányai a XVI–XVII. században. Bp.-Eger, 2012. 138-157.

⁶⁹ VISKOLCZ Noémi: *Nádasdy III. Ferenc gyűjteményei*. In: Századok, 144. (2010) 4. sz. 873.

⁷⁰ QUICCHENBERG, Samuel: *Isncriptiones vel tituli theatri amplissimi*. München, 1565. [2-22.]

Digitális változat: <http://daten.digital-e>

sammlungen.de/~db/0002/bsb00025047/images/index.html?id=00025047&fip=193.174.98.30&no=&seite=1

(Letöltés ideje: 2015. 01. 05.)

sorába, ám a magyar főnemesi körökben sógora, Nádasdy Ferenc nyomdokain haladva újat alkotott: kincstárára nem csupán, mint ingó vagyona gondolt, a hitbizománnyá tételen túl politikai és társadalmi rangjának kifejezésére is használta kollekcióját.

5. A fraknói tárház kollekciójának reprezentatív funkciói

A fraknói Esterházy kincstár az egyetlen olyan kora újkori magyar főúri gyűjtemény, amely szinte teljes egységében fennmaradt: ma nagy részének az Iparművészeti Múzeum ad otthont.⁷¹ A kincstár reprezentációs funkciójának vizsgálatához azonban elengedhetetlen a kollekció néhány darabjának elemzése, különös tekintettel arra, hogy vajon milyen mondanivalóval bírtak a kora újkori elit számára, mit fejezhetett ki velük Esterházy Pál. A XVI-XVII. században a főúri gyűjtemények nem csupán egy mecénás gyűjtőszenvédélye nyomán jöttek létre, hanem folyamatosan, generációkon át gyarapodtak, főként hozományok, vagy ajándékozások révén. Így kerültek a fraknói kincstárba olyan tárgyak, amelyek korábban a Thurzó, Báthory, Dersffy, Forgách és a Nádasdy családok kincstárába, vagy a Habsburgok *Schatzkammerébe* tartoztak, és sokszor ezen tárgyak bírtak – éppen az ősiségük és a hagyományozódásuk révén - a legjelentősebb reprezentációs értékkel.⁷²

Az inventáriumok alapján beazonosítható tárgyak vizsgálata teszi teljessé a *Kunstammer*-ről felvázolható képet, mert számos olyan információt hordoznak, amelyek a leírásokban nem szerepelnek, a kor szemlélője számára azonban konkrét jelentéstartalommal bírtak. A források szükségessége miatt azonban meglehetősen nehéz feladat a tárgyak felismerése a leltárakban, főként mert legtöbb esetben a tárgytipusok megnevezését csak az értékükre és állapotukra utaló megjegyzésekkel egészítették ki, részletesebb leírást csak kivételes esetekben adtak. Dolgozatomban a fennmaradt összeírások alapján azonosítható legjelentősebb darabok példáján mutatom be az egyes műtárgyak által hordozott jelentéstartalmakat.

⁷¹ Héjjné Détári Angéla: *Az Esterházy-gyűjtemény*. In: Miklós Pál: *Az Iparművészeti Múzeum gyűjteményei*. Bp., 1979. 19.

⁷² SZILÁGYI András (szerk.): *Műtárgyak a fraknói Esterházy-kincstárból az Iparművészeti Múzeumban. Thesaurus Domus Esterhazyanae I.* Bp., 2014. 49, 62, 68-69, 82-83, 102-103, 110, 124.

5. 1. A társadalmi rang és a politikai hatalom megjelenítése

A mecénás nádor gyűjteményéről fennmaradt inventáriumokban több olyan nagy értékű ötvösmű azonosítható, amely valaha egy uralkodó tulajdona volt, köztük a Mátyás királyhoz kötött, nürnbergi városjeggyel ellátott aranyozott ezüst, zománcozott, virág és levélmotívumokkal díszített, hólyagos fedeles dízszerleg, melynek tetején egy holló figura található.⁷³ A tárgy fedelének belsején egy, az 1700-as évek elején készített barokk kori koronás magyar címer látható, szívpajzsában Mátyás hollós emblémájával, körirattal és évszámmal: „MATHIAS CORVINUS D[EI] G[RATIA] HUN[GARIE]) BOH[EMIAE] DAL[MATE] CROAT[IAE] SLAV[ONIAE] REX”. A művészettörténeti kutatások alapján a serleget az 1481 körül zajló tárgyalások folyamán III. Frigyes német-római császár (1452-1493) ajándékozhatta a magyar királynak, erre utal serleg fedelén látható plasztikusan megformált holló figura, Mátyás címerállata, jelezvén hogy a tárgy személyesen neki készült.⁷⁴ Egy valaha Mátyás király tulajdonában lévő, az ő címerállatát, és nevét viselő tárgy azok számára, akik a gyűjteményt megtekinthették a család ősiségét, régi nagyságát szimbolizálta, s ennek maga Esterházy Pál is tudatában lehetett, hiszen a serleghez kötődő hagyományokat a címerrel és a felirattal meg is erősítette. (Melléklet, 1. kép)

Először az 1696-ban készített inventáriumban, majd az 1721-1725-ösben is azonosítható az ún. Bányász-serleg,⁷⁵ amely elkészítésére egy új selmecbányai tárna megnyitása, és III. Ferdinánd király (1637-1657) 1650. évi látogatása adott alkalmat, mikor is a bányaváros előjárói hódolatuk kifejezéseként nyújtották át a bányászat munkafolyamatának

⁷³ „Item egy széles virágos ezüst aranyos kupa hólyagos, kinek tetején egy karvaly áll.” In: *Inventárium, 1654*. 2. láda; „Item egy régi Mátyás király kupája, kinek az környéki uiragokkal uan megh rakua” In: *Inventárium, 1685*; „Scyphus Regis Hunfariae Matthiae Corvini cum ejusdem Insignibus ac Corvo in superiori parte Romum depromente Anno 1481” In: *Inventárium, 1691-1693*. Almárium 5-6.; „Egy Eöreghez Ezüstös aranyos holyag kupa, melyne ka' feödeliben belöl Mátyhás királynak neve magyar Ország Czémerével be van írva.” In: *Inventárium, 1721-1725*. Almárium 5-6.

⁷⁴ BÉKÉSI Éva- SZILÁGYI András- STRUCZ János (szerk.): *Nürnbergi ötvösmunkák: XV-XIX. század*. Bp., 1992. 5. PÉTER Márta (szerk.): *Reneszánsz és manierizmus: kiállítás az Iparművészeti Múzeum gyűjteményéből*. Bp., 1988. 69; SZILÁGYI András: *Az Esterházy-kincstár*. Bp., 1994. 60-61; SZILÁGYI András (szerk.): *Műtárgyak a fraknói Esterházy-kincstárból az Iparművészeti Múzeumban. Thesaurus Domus Esterhazyanae I*. Bp., 2014. 63-56.

⁷⁵ „Scyphus argentus deauratus cum mineralibus lapidibus.” In: *Inventárium, 1696*. Almárium 39-40; „Egy Tiszta arany forma magas Lábos födeles pohár, mellyen a Bánnya munkások representáltaknak, munkájokhoz raita függő Eszközökkel, minerálékkal, és Érczekkel” *Inventárium 1721-1725*. Almárium. 47-48 – 49-50.

számos mozzanatát megjelenítő, ritka termésércekkel ékesített dízszerleget. A tárgy aprólékosan megmunkált figurái a bányászat áldozatot és kockázatot vállaló mestereit magasztalják: mindezt a leemelhető fedél belsejére vésett ún. *bányászkerék*, az azon kapaszkodó négy bányász és a körük vésett feliratok is megjelenítik: „*Berck / mánisch / Glücks / Rath*”, „*Hoffnung nicht betrügt*”, „*Segen und gedeyen erfreut*”, „*Ohne diese beyde nimandt besteht*”, „*Endlich gar zu grund geht*”.⁷⁶ A kupa szájperemét négy befoglalt ásvány, és két Ferdinándot dicsőítő felirat díszíti: „*Sic Fodiendum Regale*”, illetve „*HVungarle VIVat ReX FerDInanDVs et Vna Ipsa FoDIna sVas Larga reVeLet opes*”.⁷⁷ A serleg valószínűleg I. Lipót ajándékaként került Esterházy Pál kincstárába. Azon túl, hogy az esztétikailag különösen mutatós darab a tetején található termésércek miatt a korban divatos ún. *Handstein*-ekkel (nemesfém talpazatba foglalt, faragott ércekkel, ásványokkal) mutat rokonságot, királlyal, illetőleg a Habsburg családdal való szoros kapcsolatot reprezentálta, valamint a tény, hogy az uralkodó saját kincstárából ajándékozott darabokat Esterházy Pálnak érzékelteti, hogy elégedett volt a nádor politikai munkájával.⁷⁸ (Melléklet, 2. kép)

Hasonló mondanivalóval bírt a Násfás serleg is,⁷⁹ amelyet az udvar egyik belső bizalmi embere Johann Franz Trautson gróf nyújtott át Esterházy Pál bátyja, István és Thurzó Erzsébet esküvőjén. Az aranyozott ezüst kupa felületén látható zománcos, ékköves arany ékszerek Jan Vermeyen, a néhai II. Rudolf császár udvari ötvösének egykori munkájából származnak, valójában egy esküvői lánc nyolc zománcozott, állatfigurákkal és befoglalt ékkövekkel díszített darabjai voltak. Az edénytestet a domborított talpon, békán ülő Puttó-figura tartja, mint antikvitásból eredően a harmonikus szerelem jelképe. A tárgy először az

⁷⁶ Idézi: SZILÁGYI András (szerk.): *Műtárgyak a fraknoi Esterházy-kincstárból az Iparművészeti Múzeumban. Thesaurus Domus Esterhazyanae I.* Bp., 2014. 110.

⁷⁷ Idézi: SZILÁGYI András (szerk.): *Műtárgyak a fraknoi Esterházy-kincstárból az Iparművészeti Múzeumban. Thesaurus Domus Esterhazyanae I.* Bp., 2014. 109.

⁷⁸ Handstein-ek kapcsán vö.: HAAG, Sabine – KIRCHWEGGER, Franz: *Die Kunstkammer. Die Schätze der Habsburger.* Bécs, 2012. 186-187; PÉTER Márta (szerk.) *Barokk és rokokó: Kiállítás az Iparművészeti Múzeum gyűjteményéből.* I. köt. Bp., 1990. 112-113; SZILÁGYI András (szerk.): *Műtárgyak a fraknoi Esterházy-kincstárból az Iparművészeti Múzeumban. Thesaurus Domus Esterhazyanae I.* Bp., 2014. 106-111.

⁷⁹ „*Edgy eöreghe köves arany lábas Pohár kit edgy Zeöd békán eüileő Gyermeke tart sok szép draga Násfákkal keöreül vetetett, vagyon eöreghe smaragd edgy feleöl, más feleöl pedig Saffir keö, melyeken Casimir Lengyel Király Pecsettye vagyon ki metczve. Vagyon Gyémánt rayta Gr. 14, Rubint Gr. 13, Chrisilitus s-Hyaczintus Gr. 7., Rubon lorn Gr. 2, Teürkis Gr. 4, Carniol Gr. 4, Agát Gr. 2, Macska szem keö Gr. Quichl avagy Onix keö Gr. Nyom Aranyat.*” In: *Inventárium, 1685*; „*Scyphus ex puro Auro, Casimirus Regis Polinae pretiosissimus et plurimus Quiubusdam.*” In: *Inventárium, 1691-1693.* Almárium 19-20.

1685-ös leltárban jelenik meg, amikor is az elkobzott Nádasdy kincstárból jutott vissza Fraknóra (ahová korábban Esterházy Julianna hozományaként került).⁸⁰ (Melléklet, 3. kép)

Az aranyozott ezüst, gyöngyökkel ékesített, a Jó kormányzás allegóriáját ábrázoló fedeles serleg⁸¹ az egykori diplomáciai ajándékok sorát gyarapítja, Esterházy Pál gyűjteményében azonban a nádor politikai hatalmát és előkelőségét fejezte ki. A serleg tetején álló nőalak az antik istennők reneszánsz megjelenítése, jobb karján egy sást tart, míg baljában egy jogart, lába mellett egy ülő kutya látható. Az allegória jelentését két tízsoros német, illetve latin nyelvű felirat segíti. Hans Petzolt munkáját Nürnberg város ajándékozta II. Mátyás főhercegnek, mikor az a császárválasztásra igyekezvén pár napot töltött a városban. A XVI. század végétől Nürnberg városa rendszeresen ajándékozott nagy értékű ötvösműveket a Német-római Birodalom uralkodóinak és előkelőségeinek, mintegy alattvalói hűségüket kifejezvén, s ez a szándék a serleg szimbolikájában is megfigyelhető. A műtárgy 1620-ban Frigyes cseh király ajándékaként került az erdélyi diplomáciai küldöttség vezetőjének, Thurzó Imrének birtokába, vagyis ismét egy nagy értékű diplomáciai ajándék funkcióját töltötte be, mígnem Thurzó Erzsébet hozományának részeként a fraknói kincstárba került, ahol később Esterházy Pál politikai és társadalmi rangját reprezentálta.⁸² (Melléklet, 4. kép)

A fraknói kincstárban feltűnően nagy számban voltak jelen egykori uralkodóknak tulajdonított olvasók. A XVII. század és Esterházy Pál vallásos felfogása összetett volt, egyszerre volt jelen a *katolikus pietas* kettőssége: a magánáhítat, a csendes elmélyülés, és a hitélet látványos, grandiózus külsőségeinek megjelenítése. A klenódium a korszakban a keresztény hit fegyvere volt a mindennapok megpróbáltatásaiban, és azon uralkodók, akikhez az Esterházy-gyűjtemény darabjai kötődnek, így III. Sobieski János és Báthory István lengyel

⁸⁰ HILLER István: *Az ajándékozás Esterházy Miklós nádor politikai gyakorlatában.* In: *Aetas*, 7. (1992). 3. sz. 20-22; PÉTER Márta (szerk.): *Reneszánsz és manierizmus: kiállítás az Iparművészeti Múzeum gyűjteményéből.* Bp., 1988. 104; PRÉKOPA Ágnes: *Európai zománcművesség a középkortól a szecesszióig. Válogatás az Iparművészeti Múzeum gyűjteményeiből.* Bp., 1991. 8; SZILÁGYI András (szerk.): *Műtárgyak a fraknói Esterházy-kincstárból az Iparművészeti Múzeumban. Thesaurus Domus Esterhazyanae I.* Bp., 2014. 97-103.

⁸¹ „Item egy más vert kupa, kinek a födelén egy páczás ember áll.” In: *Inventárium 1645.* 2. láda; „Edgy igen szép eőregh aranyas Gyöngyös feődeles holyagos Kupa, kinek az teteyén edgy Királyné Asszony edgy Spectrumot tart.” In: *Inventárium, 1685.*

⁸² PÉTER Márta (szerk.): *Reneszánsz és manierizmus: kiállítás az Iparművészeti Múzeum gyűjteményéből.* Bp., 1988. 105-106; SZILÁGYI András: *Az Esterházy-kincstár.* Bp., 1994. 64-65; SZILÁGYI András (szerk.): *Műtárgyak a fraknói Esterházy-kincstárból az Iparművészeti Múzeumban. Thesaurus Domus Esterhazyanae I.* Bp., 2014. 74-82.

királyok, Hunyadi János kormányzó és V. Károly német-római császár a hit védelméért küzdöttek a harcmezőkön.⁸³ Az uralkodói olvasók szinte kivétel nélkül az 51-52-es almáriumban kaptak helyet több, az Esterházy-család egykori tagjaihoz tarozó darab, valamint egyéb vallásos tárgyak, ékszerek és ásványok mellett. Az olvasók reprezentációs értékét a hozzájuk mellékelte cédulák adták meg, amelyeken feltüntették az egykori tulajdonost. Ez a gesztus mutatja, hogy Esterházy tudatosan használta gyűjteményét családja ősiségének és régi dicsőségének kifejezésére azáltal, hogy a valaha élt uralkodók és felmenőinek személyes tárgyait egymás mellé helyezte.⁸⁴ Itt ragadható meg továbbá a tárgyak rendszerezésében is a reprezentációs szempont: azon túl, hogy az almáriumokon belül esztétikai megfontolások alapján kerültek elrendezésre a kollekció darabjai, a mecénás nádor tudatában volt annak, hogy bizonyos tárgyak erősítik egymás reprezentációs értékét, és ezt is figyelembe vette az szekrények berendezésekor. Az olvasók közül a Báthory Istvánhoz kötött darab máig fennmaradt az Iparművészeti Múzeum gyűjteményében.⁸⁵ (Melléklet, 5. kép)

Esterházy Pál a család politikai szerepét a szerzett kincseken túl a leltárakban fellelhető Aranygyapjas rendjelek által,⁸⁶ személyes pályafutását pedig egy saját

⁸³ SZILÁGYI András: *Az Esterházy-kincstár*. Bp., 1994. 75-76.

⁸⁴ „Egy Igen Szép Zöld jaspisbul tisz Szembül álló olvasó, melly harmadik János Lengyel királlyé való az mint az írás mutattyá.” In: *Inventárium, 1721-1725*. Almárium 51-52; „Egy Vörös Cláris tizenegy Szembül álló és Aranyos keresztes olvasó Aranyos nimusmával együtt melly Báthorj István Lengyel királyé volt az mint a rait afüggő csedulán való írás mutattyá.” In: *Inventárium, 1725*. Almárium 51-52; „Egy vörös Claris tizenegy Szembül álló és Aranyos keresztes olvasó Aranyos numismával együtt mely Barhori István Lengyel királyé volt az mint a raita függő csedulán való írás muttya.” In: *Inventárium, 1721-1725*. Almárium 51-52; „Lapis Lazari kübül való tiz szembül álló kék olvasó, az mint az raita levű czédulára való írásbul kiteczik Eszterhás Miklós Palatinusejé volt.” In: *Inventárium, 1721-1725*. Almárium 51-52; „Egy Gömbölű aranyos Iskatulában Lapis lasuli kübül való olvasó, melynek a Pater Nosterje tiszta aranybul vaó, melly olvasó Carlous Quintus Császáré volt, az mint a raita való czéduláról ki tetszik.” In: *Inventárium, 1721-1725*. Almárium 51-52.

⁸⁵ HÉJJNÉ DÉTÁRI Angéla: *A fraknoi Esterházy-kincstár a történeti források tükrében*. In: GALAVICS Géza (szerk.): *Magyarországi reneszánsz és barokk. Művészettörténeti tanulmányok*. Bp., 1975. 490; SZILÁGYI András: *Az Esterházy-kincstár*. Bp., 1994. 75-77.

⁸⁶ *Az Úr eő Naga inneplő arany báránnya, mely Termés aranybol vagyyon kicsinálva. 4. filigrán munkából csinált golyobisbol áll [...] Az Úr eő Nga második inneplő arany bárnnya, kit 8 eőregh filligrám munkából valo aran gombok tartanak, az Arany bárány mindkét feleöl, gyémáttal rakott, vagyon benne eőregh gyémánt, Nr. 6. apro Nr. 82. Az Úr eő Naga harmadik viseleő arany báránnya, mellyet edgy gyémántos Rosa s edgy gyémántos gomb tart, az arany bárányban vagyon eőregh ranta gyémánt 4 az Rosában pedigh eőregh ranta Nr. 1 Kisebb Nr. 8 annális kisebb, megint 8. vagyon, az gombokban pedigh középp szereü ranta gyémánt vagyon Nr. 20 aprott Nr. 30.* In: *Inventárium, 1685*.

megrendelésű darabbal fejezte ki, mikor annak csúcsán, hercegi rangra emelésének alkalmából egy nagy méretű faragott elefántagyart készíttetett. A tárgy mind anyagát, mind technikáját tekintve igazi kuriózum, a birodalmi hercegi rang méltó szimbóluma. Az Augsburgban, Bernhard Strauss által készített tárgy mintázata az antik diadaloszlopokhoz hasonlóan spirálisan felfelé futó szalagban Ovidius *Metamorphoses* című művének 32 jelenetét ábrázolja: a legszélesebb részen a világ keletkezésének motívumaival indul, míg a csúcson az újdonsült herceg (pályafutására utalván) titulusainak felsorolásával fejeződik be.⁸⁷ (Melléklet, 6. kép)

5.2. A hadi sikerek emlékei

A kora újkori főúri reprezentáció elengedhetetlen része volt a hadi sikerek valamilyen formában való megjelenítése. A költő-hadvezér Zrínyi Miklós csáktornyai várában számos töröktől zsákmányolt fegyverből alakított ki gyűjteményt, amelyet a neves holland utazó Jacobus Tollius 1660-as utazása során megtekintett,⁸⁸ az Esterházy Pál számára mintaadó Nádasdy Ferenc pedig sárvári udvarának festészeti berendezéseivel, illetve pottendorfi fegyvertárával fejezte ki felmenői fényes hadi tetteit.⁸⁹ A fraknói kincstár forrásai alapján a hitbizományi inventálástól kezdődően a 69-70 - 81-82-es almáriumokban kaptak helyet a fegyverek, valamint a különböző lószerszámok, míg a diplomáciai ajándékok szerepét betöltő darabok a klasszikus kincstári tárgyak között helyezkedtek el, számos türkizzel díszített török tőr, szablya, kard, pajzs és buzogány. A fegyverek közül néhány darab máig fennmaradt, és megfeleltethető az 1721-1725-ös leltár feljegyzéseivel.⁹⁰

⁸⁷ „Egy vörös tokban egy igen nagy mesterségesen Mecésekkel elaborált Ovidius fabuláit representalo Elefánt fogh.” In: *Inventárium, 1721-1725. Almárium*, 65-66; SZILÁGYI András: *Esterházy Pál kincstárának gyarapodása 1687 után*. In: *Ars Decorativa: Az iparművészeti és a Hopp Ferenc Kelet-ázsiai Művészeti Múzeum Évkönyve*, 15. köt. (1995) 81-82; SZILÁGYI András (szerk.): *Műtárgyak a fraknói Esterházy-kincstárból az Iparművészeti Múzeumban. Thesaurus Domus Esterhazyanae I.* Bp., 2014. 311-320.

⁸⁸ TOLLIVS, Jacobus: *Epistolae itinerariae*. Amszterdam, 1700. 239- 242. Digitális változat: <http://www.uni-mannheim.de/mateo/cera/tollius1/jpg/s239.html> (A letöltés ideje: 2015. 01.05.); SIKLÓSSY László: *Műkincseink vándorútja Bécsbe*. Kalocsa, 2004. 162-163.

⁸⁹ VISKOLCZ Noémi: *Nádasdy III. Ferenc gyűjteményei*. In: *Századok*, 144. (2010) 4. sz. 884-885.

⁹⁰ „Két Török tiszta aranyban foglalt rubintal és Turkissal ékesített, Tokokban levő késsek.” In: *Inventárium, 1721-1725. Almárium*. 5-6.

Az Esterházyak harctéren szerzett érdemeit reprezentálja az az aranyozott ezüst török zászlócsúcs,⁹¹ amelyet felirata szerint az 1623. novemberében Érsekújvárnál zsákmányolt Esterházy Miklós nádor: „IBRAHIM BOSZNIAI BASSA ZASZLOIAN VALO VERT MELIET EGINEHANI TÖB SZEP SZASZLOKAL ES KÖZEL NEGI EZER KEREZTIEN ROBOKNAK ELSZABADITASAVAL NIERTEK EL TŐLE VYVARNAL 1623 ESZTENDŐBEN SZENTANDRAS NAPJAN” valamint „GROF EZTERHASI MIKLOS VYVARI GENERALISSAGABAN MELI TÖRÖKŐT BETLEN FEIDELEM HOZOT VOLT KI MADOSIK FERNDINAND ROMAI CHÁZAR ES AZ KERETIENSEG ELLEN IGENERŐS ESEKMENY HITLEVELE ESFOGADASA ELLEN”.⁹² A hadizsákmány feliratozása mögött felismerhető az igény, hogy látványos, kézzel fogható emléket kívántak állítani a győztes ütközetnek, a szerzemények már nem csak pénzben kifejezhető értékkel, hanem politikai reprezentációs töltettel is bírtak. (Melléklet, 7. kép)

A műtárgyak tudatos politikai funkciója vizsgálható a Philipp Jakob Drentwett, a korszak egyik legnevesebb augsburgi ötvöse által 1654-ben készített dísztálon is, amely az Esterházy család egyik legnagyobb tragédiáját ábrázolja, mint az országért tett legnagyobb, vérrel hozott áldozatot. A műtárgy az 1654-es inventáriumtól kezdődően mindegyik összeírásban megjelenik, bővebb, részletező leírás az 1721-1725-ösben olvasható.⁹³ A dísztál a fennmaradt szerződés alapján Esterházy Pál sógorai, Nádasdy Ferenc és Homonnai Drugeth György sugallatára készült, két évvel a négy ifjú Esterházy halálát hozó vezekényi ütközet után. A nagyméretű ovális tál közepén a csatának jelenete látható, az előtérben pedig a felbukott lováról lehanyatló, felemelt kezében még karddal védekező Esterházy László alakja jelenik meg. A tálon az ifjú vitéz ábrázolása a hasonló ókori díszedényeken látható Nagy

⁹¹ „Egy zászlóra való, Tiszta ezüst környös körül megh aranyozott Szív forma Csinált Teteje, mellyet nehaj Üdvözült Méltóságos Eszterházy Miklós és Vyvari Gratis Bosnay Ibrahim Basátul nyert.” In: *Inventárium, 1721-1725.*, Almárium 21-22.

⁹² HÉJUNÉ DÉTÁRI Angéla: *A fraknói Esterházy-kincstár a történeti források tükrében.* In: GALAVICS Géza (szerk.): *Magyarországi reneszánsz és barokk. Művészettörténeti tanulmányok.* Bp., 1975. 475-476; PÉTER Márta (szerk.) *Barokk és rokokó: Kiállítás az Iparművészeti Múzeum gyűjteményéből.* I. köt. Bp., 1990. 63; SZILÁGYI András (szerk.): *Műtárgyak a fraknói Esterházy-kincstárból az Iparművészeti Múzeumban. Thesaurus Domus Esterhazyanae I.* Bp., 2014. 167-168.

⁹³ „Item egy nagy öreg ezüst aranyos mosdó medenczéstől, kiben szegény Esterházi László bátyám uram halála vagyon kiformálva.” In: *Inventárium, 1654.* 3. láda; „Edgy igen eöreg Mosdó medenczéstül, kin Szegény Eszterhás László harcza vagyon ki csinálva.” In: *Inventárium, 1685*; „Egy Eöreg tiszta ezüstbül való Mosdó Medence Mosdóval együtt a mellyen Méltóságos Eszterhás László lovon ülő képe vagyon a Medenczeben Pedigh a maga elveszése representaltatik.” In: *Inventárium, 1721-1725.* Almárium 13-14.

Sándor vagy Herkules figurákra emlékeztet, azaz László hozzájuk hasonló hősiességét reprezentálja, a csatavesztést, mint önfeláldozást mutatván be. A jelenet felett két angyalfigura címerpajzsot tart, melyen névbetűk, és a készítés éve látható (feloldásuk: *Comes Paulus Esterházy Perpetuus De Fraknó*, valamint *Comitissa Vrsula Esterházy De Fraknó*). A dísztálhoz tartozott egy aranyozott ezüst kispasztika is, amelyet Philipp Jakob Drentwett testvére, Abraham készített, s Esterházy Lászlót, mint diadalmasan ugrató lovast ábrázolta. A mesterek az 1653-as délnémet körutazása után Nádasdy Ferencnek és körének megrendelésére több műtárgyat is készítettek, melyekből kitűnik a korszak főnemeseinek ízlése, kapcsolati hálójának és a műtárgyak ajándékozási valamint politikai funkciója. A vezekényi ütközetet ábrázoló tárgyat feltehetően az annak második évfordulóján tartott ünnepség alkalmára készítették, mikor is a nagyszombati kollégiumból elbúcsúztatták Esterházy Pált, és megemlékeztek a szintén ott tanult Esterházy Lászlóról.⁹⁴ (Melléklet, 8. kép)

5.3. Kuriozitások a fraknói kincstárban

A kora újkori kincstárak kollekcióiban egyre gyakrabban jelentek meg a különféle egzotikus materiálból készült tárgyak. Az Európa-szerte divatos darabok az Esterházy kincstárból sem hiányoztak, számos struccotjás kompozíció, csigaházból és kagylóból készült tárgy, befoglalt ásvány, elefántcsont faragvány és tartósított állat található a forrásokban, amelyek analógiái a korszak más neves gyűjtőinek kollekcióiban is helyet kaptak, sőt néhány közülük Nádasdy Ferenc tárházaiból, illetve a Habsburgok *Schatzkammer*-éből került a gyűjteménybe.⁹⁵ Az ilyen darabok azon túl, hogy a korszakban divatosak voltak gyűjtőjük

⁹⁴ GALAVICS Géza: *A mecénás Esterházy Pál. (Vázlat egy pályaképhez.)* In: Művészettörténeti Értesítő, 37. (1988) 3-4. sz. 140; HÉJINÉ DÉTÁRI Angéla: *Augsburgi dísztal a vezekényi csata emlékére. Drentwett művek az Esterházy-kincstárban.* In: *Ars Decorativa: Az iparművészeti és a Hopp Ferenc Kelet-ázsiai Művészeti Múzeum Évkönyve*, 11. köt. (1968) 23-27; HÉJINÉ DÉTÁRI Angéla: *A fraknói Esterházy-kincstár a történeti források tükrében.* In: GALAVICS Géza (szerk.): *Magyarországi reneszánsz és barokk. Művészettörténeti tanulmányok.* Bp., 1975. 487; SZILÁGYI András: *Az Esterházy-kincstár.* Bp., 1994. 65-66; SZILÁGYI András (szerk.): *Műtárgyak a fraknói Esterházy-kincstárból az Iparművészeti Múzeumban. Thesaurus Domus Esterhazyanae I.* Bp., 2014. 111-115.

⁹⁵ HAAG, Sabine- KIRCHWEGGER, Franz: *Die Kunstkammer. Die Schätze der Habsburger.* Bécs, 2012. 72; 162-163; 168-169; 248-249; 274-281; SZILÁGYI András: *Adalék Nádasdy Ferenc (1623-1671) műkincseinek utóéletéhez.* In: *Ars Decorativa: Az iparművészeti és a Hopp Ferenc Kelet-ázsiai Művészeti Múzeum Évkönyve*, 17. köt. (1997) 55.

műveltségét, gazdagságát és kapcsolati hálóját érzékeltették, hiszen távoli, szinte mesebeli tájakról származtak, melyek elérésére csak egy igazán nagy hatalmú, gazdag főúrnak volt lehetősége.

A Prudentia, vagyis az Elővigyázatosság allegorikus alakjával díszített serleg⁹⁶ kagylóból készített edénytestével és mitologikus alakjaival a távoli tájak idegenségét és egzotikumát fejezte ki. Az 1721-1725-ös inventáriumból azonosítható, Hans Petzolt által készített ötvösmunka szárát egy tengeri szörnyön lovagló Néereusz tartja, ahogy egyik kezével kagylót fúj, másikkal pedig kagylóból kialakított testet tartja, melynek tetején egy ünnepi öltözetű nő, Prudentia, a bölcs előrelátás megtestesítőjének félalakja látható, ahogy tükörben szemléli magát.⁹⁷ (Melléklet, 9. kép)

A Bacchus diadala⁹⁸ néven ismert, Nádasdy Ferenc megrendelésére készült asztali dísz a XVII. századi főúri ünnepek látványos kellékeinek csoportjába tartozott, az aranyozott ezüst szekér számtalan drágakő (ametiszt, gránát, topáz, krizolit, turmalin) és gyöngy díszítményeivel, valamint az elefántcsontból készült figuráival lenyűgözően pazar látványt nyújtott, a Nádasdy- s később az Esterházy-család gazdagságát jelenítette meg.⁹⁹ A tárgy 3 leghangsúlyosabb motívuma a csapra vert hordó, az azon ülő pufók gyermek alakjában ábrázolt Bacchus és Venus istennő a Terentius a korszakban kedvelt egyik verssorát jeleníthette meg: „*Sina Cerrere et Baccho friget Venus*”.¹⁰⁰ (Melléklet, 10. kép)

⁹⁶ „Egy Réghi fekete Tokban Csiga Gyöngyházbul való Ezüstben foglalt Aranyos, s Kövekkel Kirakott födelű Mestersigesen elaborált Magos Pohár, Melynek a födelin egy Leányzó az egyik Keziben Tükröt tart, az Másikára kígyó tekeredett.” In: *Inventárium, 1721-1725*. Almárium 45-46.

⁹⁷ SZILÁGYI András (szerk.): *Műtárgyak a fraknói Esterházy-kincstárból az Iparművészeti Múzeumban*. *Thesaurus Domus Esterhazyanae* I. Bp., 2014. 83-88.

⁹⁸ „Edgy Curros Triumphalys sok fele drága keövekkel rakott edény, Elephant Cson Statuák rayta.” In: *Inventárium, 1685*; „*Currus Triumphalis Aureus pretiosis lapidibus exornatus supra quem Bacchus cum aliis statuis ex Ebore factis insedeat*.” In: *Inventárium, 1691-1693*. Almárium 37-38; „Egy vörös aranyos Tokban Egy Triumphalis arany szekér Sok Szép Drága kövekkel ki rakva abban Levő hordocskán Elefánt Csonbul való Bacchus más három hasonló Elefánt Csonbul való Statuácskákkal üll.” In: *Inventárium, 1721-1725*. Almárium 45-46.

⁹⁹ HÉJNÉ DÉTÁRI Angéla: *A fraknói Esterházy-kincstár a történeti források tükrében*. In: GALAVICS Géza (szerk.): *Magyarországi reneszánsz és barokk. Művészettörténeti tanulmányok*. Bp., 1975. 492.

¹⁰⁰ Idézi: SZILÁGYI András (szerk.): *Műtárgyak a fraknói Esterházy-kincstárból az Iparművészeti Múzeumban*. *Thesaurus Domus Esterhazyanae* I. Bp., 2014. 123.

A fraknoi kincstár kollekciójában nagy számmal voltak különböző órák, melyek a barokk korban a gazdag szimbolikával bírtak. Az automatákhoz hasonlóan drága és divatos szerkezetek voltak,¹⁰¹ *Kunstkammer*-ek és *Wunderkabinet*-ek elengedhetetlen darabjai, melyek a természet működését és harmóniáját jelképezték, emellett politikai töltettel is rendelkeztek: mint egy apró részletekből felépülő nagy szerkezet, Zrínyi Miklós az órákhoz hasonlította a végvári katonaságot is.¹⁰²

Esterházy Pál kincstárában a legutolsó, 1721-1725-ös leltár alapján 52 különböző méretű és változatos kivitelezésű óra (pl. figurákkal ékesített darabok, kereszt alakú, és asztali óra, ásványtokba applikált, valamint gyűrűbe épített időmérő szerkezet) volt a kollekcióban, amelyek közül néhány a mai napig fennmaradt. A kollekció egyik különleges darabja a könyv alakú, kinyitható, fedelén és hátsó borítóján zománcozott, almandinnal és ametiszttel ékesített ékszeróra,¹⁰³ melyet vékony láncra fűzve nyakban hordtak. A tárgy feltehetően a műgyűjtő nádor megrendelésére készült 1690 táján, amikor is két óráért 300 florinust utalt Albrecht Erb bécsi órásmasternek. A függőóra azon túl, hogy megjelenésében, mint kis méretű, ékkövekkel díszített mechanikai szerkezet kifejezte viselője gazdagságát, emlékeztette a természet harmonikus működésére, az idő múlására és a földi élet végességére is.¹⁰⁴ (Melléklet, 11. kép)

Az asztali díszek sorát gyarapíthatta az ékkövekkel gazdagon kirakott négy angyszárnnyal formáló lábon álló óra, amely attraktív megjelenésével inkább az Esterházy-család vagyonát hivatott reprezentálni, mintsem az idő múlását és az emberi élet végességét kifejezni. Az ilyen darabok a Habsburgok gyűjteményében látott különböző mechanikai

¹⁰¹ Automatákhoz vö.: HAAG, Sabine- KIRCHWEG, Franz: *Die Kunstkammer. Die Schätze der Habsburger*. Bécs, 2012. 192-193; 216-221.

¹⁰² „Nints hasonlatosság, a' ki jobban edgyezték egymással, mint a' vitézség az órával. [...] az jó órát sok részül, sok sutuból, sok kerekből csináltak megh, és annak minden czikkelyének jónak kel lenni, és ha annak tsak a leg kissebbik részeis meg bomlik, mind a' többiis héában való és haszontalan, így szintén az a' virtus, a' kit mi vitézségnek nevezünk sok más apró virtusokból fel van építve, kiknek mind jónak in perfectione kel lenni [...]” In: ZRÍNYI Miklós: *Vitéz hadnagy*. Közli: KULCSÁR Péter: Zrínyi Miklós prózai munkái. Bp., 2004. 150-151; R.VÁRKONYI Ágnes: *Zrínyi Európában* In: Költő, hadvezér, államférfi Zrínyi Miklós 1620-1664. Szerk: ROSTÁS Tibor Bp., 2014. 24-25.

SCHMAL Dániel: „Középpontja mindenütt van.” *Időtapasztalat a barokk korban*. In: Barokk-idő. 2009. 5-16.

¹⁰³ „Egy szarga pantlikán függő kövekkel ki rakott aranyos könyv forma orácska.” In: *Inventárium, 1721-1725*. Almárium 51-52.

¹⁰⁴ SZILÁGYI András: *Az Esterházy-kincstár*. Bp., 1994. 78; SZILÁGYI András (szerk.): *Műtárgyak a fraknoi Esterházy-kincstárból az Iparművészeti Múzeumban. Thesaurus Domus Esterhazyanae I*. Bp., 2014. 200-201.

szerkezetekre emlékeztethették a nádort, ahogy azok is a család felsőbbrendűségét, úgy ez az asztali óra is az Esterházyak előkelőségét és vagyonát jelenítette meg.¹⁰⁵ (Melléklet, 12. kép)

Látható tehát, hogy az egyes tárgyak társadalmi és politikai mondanivalóval bírtak, a kincstár kollekciója azon túl, hogy az ingó vagyon egy részét tette ki, politikai „vagyon” is volt, az egyes tárgyak konkrét reprezentációs értékkel bírtak, s mikor Esterházy Pál a hitbizomány részévé tette tárházát nemcsak a tárgyak pénzben kifejezhető értékére, hanem a politikai vagyonmentésre is gondolt.

6. Összegzés

Az Esterházy-kincstár 1645 és 1725 között keletkezett inventáriumait vizsgálva elmondható, hogy ez volt az az időszak, amikor Esterházy Pál gyűjteményezési tevékenysége következtében egy átlagos XVII. századi főúri gyűjteményből egy innovatív, többféle funkcióval bíró, európai rangú *Kunstammer* jött létre. A XVI. századtól kibontakozó gyűjtési hullám nyomán a tárházak nem voltak ismeretlenek a korszak magyar főúri udvaraiban sem, több család kezén is halmozódtak fel nagy értékű ötvösmunkák, díszfegyverek és különböző természeti ritkaságok, ám Nádasdy Ferenc nyomdokain haladván Esterházy Pál tökéletesítette a gyűjtemény, mint fogalom teaurációs és reprezentációs szerepét. E kettő nem választható el egymástól, hiszen a leltárak szövegéből is kitűnik, hogy nem csupán a tárgyak nemesfém tartalma adta azok értékét, hanem történelmi hagyományuk, személyekhez való kötődésük is, így mikor a műgyűjtő nádor hitbizománnyá tette kincstárát nem csupán az ingó vagyon mentésére, hanem egyfajta politikai értékmentésre is gondolt, nemcsak a műtárgyakat, hanem azok által a gazdagság, tekintély és a politikai hatalom kifejezésének lehetőségét is továbbhagyományozta.

Az Esterházy-gyűjtemény vizsgálatát az a szerencsés körülmény teszi igazán érdekessé, hogy a tárgyak egy része máig fennmaradt, s azokból egyes darabok a leltárak szűkszavú bejegyzéseiben azonosíthatóak. Ezen műtárgyak teszik elképzelhetővé a fraknói kincstár egykori kollekcióját, annak pénzbeli és reprezentációs értékét, hiszen az összeírások csak igen ritkán tartalmazzak pontos méretre, súlyra, motívumokra vonatkozó bejegyzéseket,

¹⁰⁵ SZILÁGYI András (szerk.): *Műtárgyak a fraknói Esterházy-kincstárból az Iparművészeti Múzeumban. Thesaurus Domus Esterhazyanae I.* Bp., 2014. 192.

ezért a fennmaradt darabok nélkül a gyűjtemény egyes funkciói kevésbé volnának megragadhatóak.

Összességében elmondható tehát, hogy a művészettörténeti kutatások eredményeit felhasználva a fraknói kincstár vizsgálata számos adalékot szolgáltat Esterházy Pál vagyongözpontosító és reprezentációs programjának feltárásához.

7. Bibliográfia

7.1. Források

7.1.1. A fraknói kincstár inventáriumai

Inventarium rerum mobilium quondam Illustrissimi et Excellentissimi Principis Nicolai Eszterhasi de Galántha, Regni Ungariae Comitis Palatini etc. conscriptum in Thesauraria domo Arcis Fraknó, die secunda et sequentibus Novembris. Anno Domini Millesimo Sexcentesimo quadragesimo quinto. MNL, P 108. Az Esterházy család hercegi ágának levéltára. Rep. 8. Fasc. C. Nr. 32. (Közl.: THALY Kálmán: *Gr. Esterházy Miklós nádor kincstára.* In: Történelmi Tár. 6. (1883) 755-767.) (A forrás másik közlése: *Inventarium rerum mobilium quondam... Principis Nicolai Eszterhasi de Galanta Regni Hungariae Comitis, Palatini etc...* In: BODNÉ BOBVSZKY Ida (szerk.): *Urbaria et Conscriptiones* 6. füz. A Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Kutató Csoportjának forráskiadványai. XIII. Bp., 1981.)

Inventarium rerum omnium Illustrissimi Domini Comitis Pauli Eszterházi in Arce Fraknó existentium, Anno 1654 die 16. Novembris inventarum, juxta Cathalogum infra scriptum. MNL, P 108. Az Esterházy család hercegi ágának levéltára. Rep. 8. Fasc. C. Nr. 33. (Közl.: MERÉNYI Lajos: *Az első herceg Esterházy Fraknóvári ingóinak leltára 1654-ből.* In: Magyar Gazdaságtörténeti Szemle. 10. 4-5. sz. (1903)

Solenne et originale Testamentum Principis Pauli Esterhazy Regni Hungariae Palatini anno 1685 conditum et propria ejusdem manu scriptum. MNL, P 108. Az Esterházy család hercegi ágának levéltára. Rep. 8. Fasc. C. Nr. 48. (Közl.: KATONA Imre: *A fraknói kincstár 1685. évi leltára.* In: Savaria. A Vas megyei Múzeumok Értesítője. 17-18. (1983-1983)

Inventarium Rerum et Apparamentorum in Capella Auris Fraknó existernium QUAE In eadem Arce die 9. Augusti 1691. MNL, P 108. Az Esterházy család hercegi ágának levéltára. Rep. 8. Fasc. C. Nr. 37.

Inventarium Thesauri in Arce Frakno existetis, die 8. Januarii 1693. MNL, P 108. Az Esterházy család hercegi ágának levéltára. Rep. 8. Fasc. C. Nr. 37.

Inventarium Thesauri Cels[issimi] S[acri] R[omani] I[mperi] Princ[ipis] Pauli Esteras R[egni] Hungar[iae] Palatini in Arce sua Frakno existentis, Anno 1696. MNL, P 108. Az Esterházy család hercegi ágának levéltára. Rep. 8. Fasc. C. Nr. 38.

Inventarium Thesauri Fraknesis, die 6. Januarii anno 1725 erectum. MNL, P 125. Esterházy Pál nádor iratai. Rep. 53. Nr. 11691.

Variánsa: *Inventarium Thesauri Fraknesis, die 6. Januarii anno 1725 erectum.* MNL, P 108. Az Esterházy család hercegi ágának levéltára. Rep. 8. Fasc. C. Nr. 43. (Közli: KATONA Imre: *A fraknói kincstár 1725-ös leltára.* Művészettörténeti Értesítő, 29. (1980) 2. sz.)

7.1.2. Kiadott források

Batthyány Kristóf útinaplója. Közli: SZELESTEI N. László: Batthyány Kristóf európai utazása 1657-1658. Szeged, 1988.

Bethlen Gábor fejedelem palotájában lévő ingóságainak összeírása. Közli: BODNÉ BOBVSZKY Ida (szerk.): Urbaria et Conscriptiones 7. füz. A Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Kutató Csoportjának forráskiadványai. XIX. Bp., 1984.

Bethlen Mihály útinaplója. Közli: JANKOVICS JÓZSEF: Bethlen Mihály útinaplója. Bp., 1981

Bezeréjd Zsigmond utazási naplója. Közli: MARCZALI Henrik In: Történelmi Tár, 6. (1883) 6. sz.

Gróf Thurzó György kincstárának leltára, mely felvétellett Th. Borbálának Erdődy Kristófhoz lett férjhez adása után, 1612. október. Közli: RADVÁNSZKY Béla: Magyar családélet és háztartás a XVI. és XVII. században. II. kötet: Az adatgyűjtemény I. köt. Bp., 1879.

Gróf Thurzó Zsuzsanna hozománya. 1603. ápr. 21. Közli: RADVÁNSZKY Béla: Magyar családélet és háztartás a XVI. és XVII. században. II. kötet: Az adatgyűjtemény I. kötete. Bp., 1879.

HALLER Gábor: *Napló* (1630-1635) (részlet). Közli: KOVÁCS Sándor Iván-MONOK István (szerk.): Magyar utazási irodalom 15-18. század. Bp., 1990.

NEICKELIUS: *Museographia oder Anleitung zum rechten Begriff und nützliche Anlegung der Museorum oder Raritätenkammer*. Brüsszel, 1727.

Pottendorfi Várban levő hazaknak Inventariumja. In: BODNÉ Bobvszky Ida (szerk.): *Urbaria et Conscriptiones* 8. füz. A Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Kutató Csoportjának forráskiadványai. XX. köt. Bp., 1990.

QUICCHENBERG, Samuel: *IsncRIPTIONES vel tituli theatri amplissimi*. München, 1565. [2-22.] p.

Digitális változat: <http://daten.digital-sammlungen.de/~db/0002/bsb00025047/images/index.html?id=00025047&fip=193.174.98.30&no=&seite=1> (Letöltés ideje: 2015. 01. 05.)

Sáárváry TárháznaK Inventariuma. Közli: SCHOEN Arnold: Nádasdy Sáárvári kincsei I. In: *Mübarát*, 1. (1921) 15. sz.

Thököly Mária hozománya. 1643. jan. 14. Közli: RADVÁNSZKY Béla: Magyar családélet és háztartás a XVI. és XVII. században. II. kötet: Az adatgyűjtemény I. kötete. Bp., 1879.

TOLLIUS, Jacobus: *Epistolae itinerariae*. Amsterdam, 1700. 239-242.

Digitális változat: <http://www.uni-mannheim.de/mateo/cera/tollius1/jpg/s239.html> (A letöltés ideje: 2015. 01.05.)

ZRÍNYI Miklós: *Vitéz hadnagy*. Közli: KULCSÁR Péter: Zrínyi Miklós prózai munkái. Bp., 2004.

7. 2. Szakirodalom

ÁCS Pál: *Sáárányölő a csodakabinetben. Kuriozítás és hőskultusz Esterházy Pál Egy csudálatos ének című versében*. In: ÁCS Pál – SZÉKELY Júlia (szerk.): *Identitás és kultúra a török hódoltság korában*. Bp. 2012.

BENE Sándor: *Theatrum Politicum*. Debrecen, 1999.

BÉKÉSI Éva – SZILÁGYI András – STRUCZ János (szerk.): *Nürnbergi ötvösmunkák: XV-XIX. század*. Bp., 1992.

BINNI, Lafranco – PINNA, Giovanni: *A múzeum. Egy kulturális gépezet története és működése a XVI. századtól napjainkig*. Bp., 1986.

BUBRYÁK Orsolya: *Családtörténet és reprezentáció. A galgóci Erdődy-várkestei gyűjteményei*. Bp., 2013.

FAZEKAS István: *Esterházy Pál nádor és a családtörténet*. In: Századok, 143. (2009) 4. sz.

GALAVICS Géza: *A mecénás Esterházy Pál*. (Vázlat egy pályaképhez.) In: Művészettörténeti Értesítő, 37. (1988) 3-4. sz.

HAAG, Sabine- KIRCHWEGGER, Franz: *Die Kunstkammer. Die Schätze der Habsburger*. Wien, 2012.

HÉJJNÉ DÉTÁRI Angéla: *Augsburgi dísztal a vezekényi csata emlékére. Drentwet-művek az Esterházy-kincstárban*. In: Ars Decorativa: Az Iparművészeti Múzeum és a Hopp Ferenc Kelet-ázsiai Művészeti Múzeum Évkönyve, 11. köt. (1968).

HÉJJNÉ DÉTÁRI Angéla: *A fraknói Esterházy-kincstár a történeti források tükrében*. In: GALAVICS Géza (szerk.): *Magyarországi reneszánsz és barokk. Művészettörténeti tanulmányok*. Bp., 1975.

Héjjné Détári Angéla: *Az Esterházy-gyűjtemény*. In: MIKLÓS Pál: *Az Iparművészeti Múzeum gyűjteményei*. Bp., 1979.

HILLER István: *Az ajándékozás Esterházy Miklós nádor politikai gyakorlatában*. In: Aetas, 7. (1992). 3. sz.

HORN Ildikó: *Esterházy Pál: Itinearium Germaniam 1653*. In: Sic Itur Ad Astra, 3. (1989) 2-3. sz.

IVÁNYI Emma: *Esterházy Pál*. In: IVÁNYI Emma – HAUSNER Gábor (szerk.): *Esterházy Pál: Mars Hungaricus*. Bp., 1989.

IVÁNYI Emma: *Esterházy Pál nádor közigazgatási tevékenysége (1681-1713)*. Bp., 1991.

KATONA Imre: *A fraknói kincstár 1725-ös leltára*. In: Művészettörténeti Értesítő. 29. (1980). 2. sz.

KISS Erika: *Nádasdy Ferenc tárházai és kincsei*. In: Századok, 144. (2010) 4. sz.

KISS Erika: *Czédulák egy főúri kincstárból. Adalékok a fraknói tárház történetéhez*. In: Művészettörténeti Értesítő. 60. (2011) 2. sz.

- KOREK József: *Gyűjtemények, múzeumok, muzeológia*. Bp., 1976.
- KÖSZEGHY Péter: „Esterházy (I.) Pál” szócikk. In: KÖSZEGHY Péter (főszerk.): Magyar Művelődéstörténeti Lexikon: középkor és kora újkor. Bp., 2004.
- KUGLER, Gerorg. J: *Kunsthistorisches Museum*. Békéscsaba, 1991.
- MAURIES, Patrick: *Das Kuriositätenkabinett*. Köln, 2002.
- MERÉNYI Lajos: *Herczeg Esterházy Pál nádor 1635-1713*. Bp., 1895.
- MIKÓ Árpád: *Művészettörténet (1526-1699)*. In: STEMLER Gyula (szerk.): Magyar Kódex. III. köt. Szultán és Császár birodalmában. Magyarország művelődéstörténete 1526-1790. Bp., 2000.
- MONOK István: *A művelt arisztokrata. A magyarországi főnemesség olvasmányai a XVI-XVII. században*. Bp.-Eger, 2012.
- PÁLFFY Géza: *A magyar nemesség bécsi integrációjának színterei a 16-17. században*. In: FODOR Pál- PÁLFFY Géza- TÓTH István György (szerk.): Tanulmányok Szakály Ferenc emlékére. Bp., 2002.
- PERES Zsuzsanna: *A magyar „hitbizományi” jogkezdetei*. (doktori értekezés). 94-99; 105-111. http://ajk.pte.hu/files/file/doktori-iskola/peres-zsuzsanna/peres_zsuzsanna-vedes-ertekezes.pdf (A letöltés ideje: 2015.01. 05.)
- PÉTER Katalin: *Az Esterházy-család felemelkedése*. In: CZOMA László (szerk.): Arisztokrácia, művészetek, mecenatúra. Az Esterházy-család. Kastélykonferenciák III. Keszthely, 2005.
- PÉTER Márta (szerk.): *Reneszánsz és manierizmus: kiállítás az Iparművészeti Múzeum gyűjteményéből*. Bp., 1988.
- PÉTER Márta (szerk.) *Barokk és rokokó: Kiállítás az Iparművészeti Múzeum gyűjteményéből*. I. köt. Bp., 1990.
- PRÉKOPA Ágnes: *Európai zománcművesség a középkortól a szecesszióig. Válogatás az Iparművészeti Múzeum gyűjteményeiből*. Bp., 1991.
- R. VÁRKONYI Ágnes: *A Múzeum gondolata a felvilágosodás korában és a reformkorban*. In: Acta Musei Militaris In Hungarica. A Hadtörténeti Múzeum Értesítője, 4. (2003) 3. sz.
- R. VÁRKONYI Ágnes: *Tradíció és innováció a kora újkori közép-európai udvari kultúrában*. In: G. ETÉNYI Nóra-HORN Ildikó (szerk.): Idővel paloták... Magyar udvari kultúra a 16-17. században. Bp., 2005.

R.VÁRKONYI Ágnes: *Zrínyi Európában* In: Költő, hadvezér, államférfi Zrínyi Miklós 1620-1664. Szerk: ROSTÁS Tibor Bp., 2014.

S. LAUTER Éva: *Nádori reprezentáció a XVII. században*. In: Aetas, 7. (1992) 3. sz.

SIKLÓSSY László: *Műkincseink vándorútja Bécsbe*. Kalocsa, 2004.

SCHLOSSER, Julius von: *Die Kunst-und Wunderkammern der Spätrenaissance*. Leipzig, 1908.

SCHMAL Dániel: „Középpontja mindenütt van.” *Időtapasztalat a barokk korban*. In: Barokk-idő. Pannonhalma, 2009.

SZABÓ András Péter: *Haller Gábor- egy 17. századi erdélyi arisztokrata életpályája*. (Doktori disszertáció). <http://doktori.btk.elte.hu/hist/szaboandras/diss.pdf> (A letöltés ideje: 2015. 01.05.)

SZILÁGYI András: *Az Esterházy-kincstár*. Bp., 1994.

SZILÁGYI András: *Esterházy Pál kincstárának gyarapodása 1687 után*. In: Ars Decorativa: Az iparművészeti és a Hopp Ferenc Kelet-ázsiai Művészeti Múzeum Évkönyve, 15. köt. (1995).

SZILÁGYI András: *Adalék Nádasdy Ferenc (1623-1671) műkincseinek utóéletéhez*. In: Ars Decorativa: Az iparművészeti és a Hopp Ferenc Kelet-ázsiai Művészeti Múzeum Évkönyve, 17. köt. (1997)

SZILÁGYI András (szerk.): *Műtárgyak a fraknói Esterházy-kincstárból az Iparművészeti Múzeum gyűjteményében. (Thesaurus Domus Esterhazyanae I.)* Bp., 2014.

VÁ CZ Elemér: *Két udvar, két nemesség*. In: DOMANOVSKY Sándor (szerk.): Magyar művelődéstörténet. 3. köt. A kereszténység védőbástyája. Szekszárd, 1990.

VISKOLCZ Noémi – SINKÓ Katalin: „Műgyűjtemény” szócikk. In: KŐSZEGHY Péter (szerk.): Magyar Művelődéstörténeti Lexikon: középkor és kora újkor. VII. köt. Bp., 1998.

VISKOLCZ Noémi: *Nádasdy III. Ferenc gyűjteményei*. In: Századok, 144. (2010) 4. sz.